

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENTİTÜSÜ
SANAT VE TASARIM ANA BİLİM DALI

GÜNÜMÜZ SANAT PRATİKLERİNDE
KENT VE DOĞA İLİŞKİSİ

Kübra YILMAZER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doçent Nuray AKKOL

Çankırı - 2024

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
SANAT VE TASARIM ANABİLİM DALI

GÜNÜMÜZ SANAT PRATİKLERİNDE
KENT VE DOĞA İLİŞKİSİ

Kübra YILMAZER
ORCID: 0000-0001-9576-6751

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Nuray AKKOL

Program: Sanat ve Tasarım

Çankırı – 2024

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
İÇİNDEKİLER	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
TEZ KABUL VE ONAY	iii
TEŞEKKÜR	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
GÖRSELLER LİSTESİ	viii
1. GİRİŞ	1
2. İNSAN VE DOĞA BİRLİKTELİĞİNDE ÇEVRE SANATI	3
2.1. İNSAN VE DOĞA	3
2.2. ÇEVRE SANATI	5
3. GÜNCEL SANAT PRATİKLERİNDE KENT VE DOĞA	10
4. KİŞİSEL ÇALIŞMALAR	32
4.1. BETON İZLERİ	32
4.2. PARLAK ORGANİZMA.....	34
4.3. YIĞIN.....	36
4.4. HAVA-SU-TOPRAK.....	38
4.5. ATIK	42
5. SONUÇ.....	43
KAYNAKÇA	44

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım [*Günümüz Sanat Pratiklerinde Kent ve Doğa İlişkisi*] adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

19 / 04 / 2024

İmza

Kübra YILMAZER

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ

Enstitümüz Sanat ve Tasarım Anabilim Dalı öğrencisi Kübra YILMAZER tarafından hazırlanan *Tezin Adı* başlıklı bu çalışma, 19/04/2024 tarihinde yapılan Tez Savunma Sınavı sonucunda oybirliğiyle/oyçokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Danışman	: Doç. Nuray AKKOL	İmza:
Üye	: Doç. Esra ERTUĞRUL TOMSUK	İmza:
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Rıza Tan Buğra ÖZER	İmza:

ONAY

Bu tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yönetim Kurulunun 17/04/2024 tarih ve 08 sayılı kararıyla belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ersoy YILMAZ

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Öncelikle Yüksek Lisans eğitimim süresi boyunca yaptığı eleştiriler ve yorumlar sayesinde bana farklı bakış açıları kazandıran, bu araştırmanın oluşum sürecinden sonuna kadar desteklerini esirgemeyen değerli danışmanım Doç. Nuray AKKOL’a, Hayatımın her aşamasında maddi ve manevi olarak destek olan aileme ve bu alanda çalışmalar yapmış arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

19/04/2024

Kübra YILMAZER

ÖZET

Tezin Başlığı : Günümüz Sanat Pratiklerinde Kent ve Doğa İlişkisi
Tezin Yazarı : Kübra YILMAZER
Danışman : Doçent Nuray AKKOL
Tezin Türü : Yüksek Lisans Tezi

Çevre veya ekoloji sanatı, 1960'lı yıllarda ABD'de geniş arazilerde yerleştirilme temelinde ortaya çıkan bir akımdır. Kentlerin ortaya çıkışı ile Dünya birçok sorun ile karşı karşıya kalmıştır. Çevre veya ekoloji sanatı, dünyaya yönelik endüstriyel gelişmenin ve teknoloji hızının yarattığı tehlikeleri fark ettirmeyi hedefleyen bir akımdır. Bazı ülkelerde, ekonominin temelini oluşturan betonlaşma, şehirlerin sürekli olarak inşa edilip yıkılmasına sebep olur. Bu yapılardan dolayı insanlar doğadan uzaklaşır ve doğal alanlar yerine beton bloklara yönelir. Yöneticilerin, ekonomik çıkarları doğrultusunda betonlaşmayı kullanarak yaşadığımız çevreyi sürekli değiştirmesine karşı sanatçılar farkındalık yaratmak için çaba harcanmaktadır. Hızlı çarpık kentleşmeyi yarattığı olumsuz sonuçlardan doğa tahrip olmaktadır. Doğa güzelliği, hayvan türlerinin yok oluşu, su kaynakları, küresel ısınma çevreyi neleri olumsuz etkilediği üzerine yer verilmiştir. Endüstriyel teknolojik ilerlemelerle birlikte, sanayi toplumlarında insanların doğayı kontrol etme ve sömürme yetisi de artmıştır Bu çalışmalar aynı zamanda çevresel sorunları da dile getirme amacını taşımaktadır. Bu bağlamda doğanın tahribatı ile ilgili çalışmalar yapan sanatçılar ve toplulukların eserleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevre Sanatı, Kentleşme, Doğa Algısı, Ekolojik Sanat

ABSTRACT

Thesis Title : The Relationship Between City and Nature in Contemporary Art Practices

Author : Kübra YILMAZER

Supervisor : Assoc. Prof. Nuray AKKOL

Thesis Type : Master's Thesis

Environmental or ecological art is a movement that emerged in the USA in the 1960s on the basis of placement on large areas of land. With the emergence of cities, the world has faced many problems. Environmental or ecological art is a movement that intends to make the world realize of the dangers posed by industrial development and the speed of technology. In some countries, concretion that underlie the economy causes cities to be constantly built and demolished. Due to these structures, people drift apart from the nature and turn to concrete blocks instead of nature. Artists are making efforts to raise awareness against the constant change of the environment we live in by using concretion in line with the economic interests of the administrators. Nature is being destroyed as a result of the negative consequences of rapid unplanned urbanisation. The beauty of nature, the extinction of animal species, water resources, global warming are included on what negatively affects the environment. With industrial technological advances, the ability of people in industrial societies to control and exploit nature has also increased. These works also aim to express environmental problems. In this context, the works of artists and communities working on the destruction of nature are analysed.

Keywords: Environmental Art, Urbanisation, Nature Perception, Ecological Art

GÖRSELLER LİSTESİ

<u>Görsel No</u>	<u>Sayfa</u>
Resim 2.1. Andy Goldsworthy, “Balanced Rocks, Morecambe Bay, Lancashire May 1978”.....	6
Resim 2.2. Michael Heizer, “Displaced-Replace Mass, Nevada, 1969”	6
Resim 2.3. Ricard Long “Connemare Sculpture, Ireland, 1971”	8
Resim 2.4. Robert Smithson, “Spiral Jetty, Great Salt Lake, Utah, 1970”	8
Resim 3.1: Joseph Beuys, “7000 Meşe”	16
Resim 3.2: Mel Chin “Revival Field”,	17
Resim 3.3: Agnes Denes “Buğday Tarlası”	18
Resim 3.4: Nele Avezado “Miniesculpturas de Gelo Derretem Durante a Intervenção”	19
Resim 3.5: Julia Lachmann, Hidaka Ohmu,	19
Resim 3.6: Davetsiz Misafir,	20
Resim 3.7: Ozan Atalan, “Monochrom”, 2019	22
Resim 3.8: Olafur Eliasson, “Eriyen Buzdağı Yerleştirmeleri”	23
Resim 3.9: Yoko Ono “Ex It”,	23
Resim 3.10: Ravi Agarwal, “Katran Makineleri, 2011”,	24
Resim 3.11: Katie Holten, “Ağaç Müzesi, 2009”	25
Resim 3.12: Atlantis Wanas, “Tea Makipaa, 2007”	25
Resim 3.13: Nicole Dextras, “Mobil Bahçe Elbisesi, 2011”	26
Resim 3.14: Nicole Dextras, “Avize Ağacı Balo Elbisesi, 2005”	27
Resim 3.15: Vaughn Bell, “Yeşil Köy, 2008”	27
Resim 3.16: Eve Mosher ‘High Water Line’	28
Resim 3.17: Mathilde Roussel “Lives of Grass”	28
Resim 3.18: Lorenzo Quinn “Adam & Eve”	29
Resim 3.19: Esra Ertuğrul Tomsuk “Rezervuar”	30
Resim 4.1: Kübra Yilmazer, “Beton İzleri 1”, 2020	32
Resim 4.2: Kübra Yilmazer, “Beton İzleri” Detay	33
Resim 4.3: Kübra Yilmazer, “Beton İzleri 2”, 2020	33
Resim 4.4: Kübra Yilmazer, “Beton İzleri 3”	34
Resim 4.5: Kübra Yilmazer, “Parlak Organizma 1”, 2021	35
Resim 4.6: Kübra Yilmazer, “Parlak Organizma 2”, 2021	35

Resim 4.7: Kübra Yılmaz, “Parlak Organizma 3”, 2021	36
Resim 4.8: Kübra Yılmaz, “Yığın 1”, 2021	37
Resim 4.9: Kübra Yılmaz, “Yığın 1”, Detay.....	38
Resim 4.10: Kübra Yılmaz, “Yığın 2”, Detay, 2021.....	38
Resim 4.11: Kübra Yılmaz, “Toprak ”, 2022.....	39
Resim 4.12: Kübra Yılmaz, “Hava”, 2022	40
Resim 4.13: Kübra Yılmaz, “Su”, 2022	40
Resim 4.14: Kübra Yılmaz, “Hava- Toprak –Su”, 2022.....	41
Resim 4.15: Kübra Yılmaz, “Atık” Video Art, 2019	42

1. GİRİŞ

İnsan var olduğu andan itibaren doğa ile sürekli olarak etkileşim halindedir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran şey ise akli ve düşünüp bir şeyler üretebilme kabiliyetidir. Bu sayede diğer varlıklara karşı üstün olduğunu ve doğa üzerinde hâkimiyet kurabileceğini düşünmüştür. Doğa felsefesi ilk olarak Antik Yunan Filozofu Thales ve onun öğrencisi Anaksimandros tarafından ele alınmıştır. İnsan felsefesinin öncüleri ise Sokrates, Platon ve Aristo'dur. Sonraki dönem (Rönesans) filozofları olan Bacon ve Descartes ile "aklın tek" ve en önemli güç olarak görülmesi; insanın doğa üzerinde hâkimiyet kurabileceği düşüncesini daha da güçlendirmiştir. Bunun sonucunda ise tüketim ekonomisi ortaya çıkmıştır. İnsan, yaşamış olduğu doğaya uyum sağlayabilmek için çeşitli sistemler geliştirerek yaşamını devam ettirmiştir. Fakat doğaya uyum sağlamak adına zamanla insanın dünyaya müdahaleleri ile zarar vermeye başlamışlardır. Bu zararlar git gide artmış, Sanayi Devrimi ile birlikte en üst seviyelere ulaşmıştır. Sanayileşme süreci kentleşmeyi de hızlandırmıştır. Üretim ve ticaretin artışı ile birlikte hizmetler de artmış, insan nüfusu bu hizmetlerden yararlanmak için kent içi yerleşim yerlerinde yaşamak istemişlerdir. Sonrasında kentlerde nüfus fazlalaşması oluşmuş, bu da kentteki insan sayısının artmasına sebep olmuştur. Başlangıcı ile farklı sonuçlar getiren kentleşme sadece bir nüfus birikim süreci değildir. Ekonomik, kültürel, idari, hukuki, siyasi vb. pek çok alanda sonuçlar ortaya koymuştur. Bununla birlikte toplumsal yapıda büyük bir değişim olmuştur. Kırsaldan kentlere yapılan göçler, tarımdaki modernleşme ile birlikte pazara yönelik üretimlerin başlaması, geniş aile yapısının yerini kentlerde yaşayan çekirdek ailelere bırakması, insanların kendini birey olarak görmesi ve bu şekilde geliştirmesi, değişimlerden bazılarıdır. Dünya, bu süreçten sonra artık geri döndürülmesi güç bir döneme doğru giriş yapmıştır. Bir zamanlar dünya üzerinde gerçekleşen olaylardan etkilenen insan artık tam aksine dünya üzerinde baskın bir karakter haline gelmiştir. Gerçekleşen devrim ile birlikte teknoloji alanındaki hızlı ilerleme, beraberinde getirdiği enerji tüketimi, hızlı nüfus artışı vb. faktörler insanın doğaya olan müdahalesini kendi istekleri doğrultusunda şekillendirmesini sağlamıştır. Bazı bilim insanları tüm bu olanlarla birlikte artık yeni bir döneme girildiğini ve Holosen Devri'nin sonlandığını savunmuşlardır. İçine girilen yeni dönemi ise Antroposen olarak adlandırmışlardır.

Antroposen insanın Dünya üzerindeki etkisinin arttığı döneme denk gelir. Bu dönemde insan faaliyetleri, biyoçeşitlilik, iklim, jeomorfoloji ve diğer doğal sistemler üzerinde belirgin bir etki yaratmıştır. Sanayi devrimi, nüfus artışı, teknolojik gelişmeler ve çevresel değişiklikler, Antroposen'i tanımlayan önemli faktörlerdir. Holosen'den Antroposen'e geçiş, insanın Dünya üzerindeki etkisinin arttığı ve doğal sistemlerin bu etkilere uyum sağlamaya çalıştığı bir dönemi ifade eder.

Yapılan bu çalışma çevre sanatının geçmişten günümüze insan ve doğa üzerine yapılan çalışmaları incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın metodu nitel araştırma yoluyla ilerlemiştir. Tez, makale, yerli ve yabancı kitap, dergi gibi bilimsel kaynaklardan yararlanılmıştır. Belirlenmiş olan görsel ve yazılı kaynaklardan dolayı ve doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Çalışmanın sonunda araştırmanın kavramsal çerçevesini destekler nitelikte kişisel çalışmalarım yer almaktadır.

Çalışma dört temel bölümden oluşmuştur. Çalışmanın ilk bölümünde insan ve doğanın sanata girişi filozofların görüşleri ve bu alanda ortaya çıkan sanat akımları incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde doğa bağlamında çevresel sanatın ortaya çıkışı ve bu konuda çalışmalar ortaya koyan sanatçıların eserlerine ve eserlerin görsellerine yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Antroposen çağın başlamasıyla günümüze kadar kentleşme ve sanayileşmenin etkisiyle doğanın tahribini konu alan sanatçıların eserleri incelenmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise yapılan araştırmalar sonucu konu ile bütünlük sağlayan kişisel çalışmalarım yer verilmiştir.

2. İNSAN VE DOĞA BİRLİKTELİĞİNDE ÇEVRE SANATI

2.1. İNSAN VE DOĞA

İlk çağlardan günümüze kadar, insan doğayla devamlı etkileşim halindedir. Bu etkileşim, insanın varlık koşulları arasındaki en temel etkileşimlerden biridir. İnsanın çevresiyle kurduğu ilişki, gereksinimleri doğrultusunda şekillendi ve bu süreç, medeniyetin oluşumunda önemli bir rol oynadı. Ancak bu gelişim süreci tahribatı da bununla beraber getirdi. İnsanın üretim biçimleri ve yaşam düzeyleri, tabiat ve insan arasındaki ilişki biçimini değiştirdi. Avcı-toplayıcılıktan tarıma, ticarete ve daha sonrasında kitlesel üretime geçişle birlikte, tabiat ve insan arasındaki etkileşim biçimi evirildi. Bu değişimler, yaşamı şekillendirdiği gibi bununla beraber doğaya baskı kurma ve yokuşuna neden oldu (Arıkan, 2021,s.76).

Aydınlanma Dönemi'nden itibaren insan ve tabiat arasındaki ilişki biçimi önemli bir evrim geçirmiştir. Bu birlikteliğin düşünsel yönünü İlk Çağ filozoflarına kadar götürebiliriz. Antik Yunan felsefesi döneminde bilhassa Sokrates öncesinde insan ve tabiat araştırmalarına yönelik bir alaka göstermiştir. Thales, Anaksimenes, Anaksimondros benzer biçimde tabiat filozofları, var olan her şeyin gerisinde yatan gerçekliğe doğayı araştırarak ulaşılabileceğini düşünmüşlerdir. Bu yaklaşım, doğaya bir kutsallık anlayışını da bununla beraber getirmiştir. Sofistler ve Sokrates ise felsefi düşüncenin yönünü doğadan insana, insan doğasına ve topluma çevirmişlerdir. Sokrates sonrası Platon ve Aristo ise tabiat filozofları benzer biçimde doğaya bir kutsallık yüklememiş olsalar da, kainat tasavvurunda doğacı anlayışa paralel düşünceler geliştirmişlerdir. Platon, organik dünyayı önemsemeyerek onu aşağı bir alan olarak ele almıştır. Ancak Aristoteles için tabiat, arasında yaşam taşıyan organik cismin bir gerçeklik derecesi olarak tanımladığı ruh ile ilişkilidir. Aristoteles'in ruh kavramsallaştırması, geleneksel tabiat anlayışının bir parçasını oluşturmuştur. Bu anlayışta kozmik düzen, adamın dünyevi ve öte dünyaya ilişkin varlıklar içinde yerini almış olduğu büyük bir ilişkiler ağı oluşturur. Aristoteles'e göre hayatı gerçekleştiren bu ilişkisel ağlardan herhangi birinin sekteye uğraması, kozmik düzenin bozulmasına yol açar (Arıkan, 2021, s.78). Doğa, kendi içinde düzenli bir yapıya sahiptir. Bu yapı matematiksel ve geometrik terimlerle ifade edilebilir.

İnsanlar doğanın içinde yaşarken, doğadan bağımsız olmaları mümkün değildir. Doğa ile insan arasında doğrudan veya dolaylı bir iletişim söz konusudur. Sanat

tarihine baktığımızda doğal formların sanat eserlerine yansımalarını görüyoruz. Sanayi toplumuyla birlikte insanın doğaya müdahalesi arttı ve doğanın yönetimi sorgulanır hale geldi. Özellikle yeni sanat türlerinde sanatçılar doğayı temel alarak üretimlerini gerçekleştirmekte ya da doğayı sanata dönüştürmektedir (Bingöl, 2023,s.137).

Sanat tarihini, insan ve doğa arasındaki ilişkinin doğuş tarihi olarak tanımlamak oldukça doğrudur. İnsan, sanatsal ifadesini doğayı gözlemleyerek, onunla etkileşime girerek ve onunla uyum içinde yaşayarak oluşturmuştur. Bu süreç doğanın güzelliğinin ve gizeminin keşfedilmesiyle başlar ve sanat eserleriyle ifade edilir. Doğa ve insan her kültürde ve çağda farklı şekillerde kendini göstermiştir. Doğanın manzaraları, renkleri, dokuları ve biçimleri sanatçılara ilham kaynağı olarak yaratıcılıklarına katkıda bulunmuştur. Doğanın döngüleri, mevsimler, iklim değişiklikleri ve coğrafi özellikler sanat eserlerinin oluşmasında büyük katkısı olmuştur.

Bu nedenle doğa ile insan arasındaki bu etkileşim sadece sanat tarihini değil, insan varoluşunu da şekillendirdi. Doğayı anlamak ve onunla uyum içinde yaşamak insanın kendini ifade etme yolunda önemli bir adımdır (Oğuz, 2015, s.68).

2.2. ÇEVRE SANATI

Çevre sanatından önce doğa içerikli sanatsal varoluşlara baktığımızda ; Tarihsel süreç süresince doğa, sanatsal üretimlerin sürekli bir parçası olmuştur. Mağara resimlerinden Arazi Sanatına kadar devam eden bu süreçte sanatçıların doğaya karşı tavrı, eserlerinin tanımlayıcı bir özelliği haline gelmiştir. Sanatsal paradigmaların değişmesiyle birlikte, sanatçıların çevreyle ilişkisi de şekillenmiştir. 1960'lerden itibaren süregelen Arazi Sanatı ve Çevresel Sanat gibi akımlar, sanatçıların doğaya dair farkındalık yaratmayı amaçladığı ve çevre bilincini artırmayı hedeflediği pratiklerdir. Bu hareketlere katılan sanatçılar, organik süreçleri ve aktiviteleri çevresel bağlamlara oturtarak, doğayı sadece görüntüsü yada malzemesiyle değil, bununla birlikte çevreye karşı duyarlı bir ilişki olarak sunmaya odaklanmışlardır (Kayahan ve Çevik, 2021, s.3).

Yeryüzü sanatı, Çevresel Sanat, Doğa Sanatı ve Ekolojik Sanat gibi farklı başlıklar altında ele alınan yeni sanat biçimlerinde doğa hem bir sanat eseri olarak ele alınmakta hem de sanat mekânı olarak değerlendirilmektedir. Bu tür sanatsal yaklaşımlarda geleneksel yöntemlerin dışında, çoğu zaman ekosisteme odaklanmış özgün çözümlerler görülmektedir. Sanatçılar, mimarlar, mühendisler, biyologlar ve diğer farklı alanlardaki insanların işbirliğiyle gerçekleşen disiplinlerarası projeler bu tür ifade biçimlerinde dikkat çekmektedir (Bingöl, 2023, s.138).

Arazi sanatı, 1960'ların sonunda ABD'de ortaya çıkan ve 1970'lerde bütün batı ülkelerini etkileyen avant-garde bir sanat türüdür. Bu akım, tabiatın geniş alanlarına insan müdahalesi olarak düşünülebilir. Taş, toprak ve birçok doğal araç-gereç kullanılarak meydana gelen bu sanatta, çok çeşitli uygulama biçimleri vardır. Örneğin doğada hendekler açma, bir nesneyi toprağa gömmek, galeri mekanına toprak, gübre, taş yada insan ürünü çevresel nesneler getirmek. Arazi sanatı, galericilik düzenine karşı bir tepki olarak da ortaya çıkmıştır. Bu akımın arasında yer edinen eserler bazen galerilerde sergilenmiş olsa da hiç satışa sunulmamıştır. Çünkü bu işler, yeniden aynı şekilde oluşturulamaz yada zaman içinde yok olurlar. Arazi sanatı, doğayı şekillendiren ve doğal malzemelerle yapılar inşa eden bir sanat türüdür. Doğa sanatı niteliği altında toparlanmış sanat içerikli çalışmalar, doğaya ahenkli emek harcama ve doğadan sanata alıntılama olmak suretiyle incelenir. Bu sanat üretimi, tabiatın geniş alanlarına insan müdahalesi olarak düşünülebilir ve

doğal malzemelerle yapılar insanın yanı sıra beton, metal, asfalt şeklinde insan yapımı malzemelerle de çalışmışlardır (Saygı, 2016, s.7).

Arazi sanatı hareketinin önemli temsilcilerinden biri olan Andy Goldsworthy, soyut bir yaklaşımla doğayı ele alır ve akla gelen her türlü malzemeyi eserlerine dahil eder.

Resim 2.1. Andy Goldsworthy, “Balanced Rocks, Morecambe Bay, Lancashire May 1978” (Andy Goldsworthy Dijital Katalog, 1991).

Resim 2.2. Michael Heizer, “Displaced-Replace Mass, Nevada, 1969” (Gorgini, 2021).

Amerikalı sanatçı Michael Heizer 1969 tarihli “yerinden edilen – yerine koyulan kütle” adındaki çalışmasında granit kaya kütesini, Sierra Dağları’ndan 100 kilometre uzaklıktaki Nevada Çölü’ne getirmiş ve zeminde bir çukur açarak, betonla sıvanarak taşı bu çukura yerleştirmiştir (Yağmur, 2016, ss.1979-1986).

Çevre sanatı, 1960 yıllarında ortaya çıkan doğal çevreyle iç içe geçmiş bir sanat türüdür. Doğal materyallerin kullanılmasıyla, çevrenin bir bütünü olarak tasarlanan çevreye doğaya yerleştirilmiş sanat eserlerini kapsar (Aydın ve Zümrüt, 2013, ss.53-77). Bu sanat türünün temsilcileri arasında Richard Long, Walter De Maria, Robert Smithson Christo, Micheal Heizer, Janne Claude, Andy Goldsworthy yer almaktadır. Çevre sanatı, doğal çevrenin korunması ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı gibi çevresel konulara dikkat çekmek için oluşturulmuştur. Bu sanat formu çoğu kez çevresel sürdürülebilirlik, doğal ortamın korunması, iklim değişikliği gibi benzer konuları ele alırken, aynı zamanda insanların doğal ortamla olan ilişkisini de sorgulamaktadır. Çevresel sanat, genellikle açık hava alanlarında doğal malzemeler kullanılarak ya da doğal malzemeler içinde oluşturulan çalışmalar ile gerçekleştirilmiştir. Temel amacı, insanların doğal ortamla olan etkileşimlerini tekrardan düşünmeye ve tabiata duyarlılıklarını artırmaya yöneltilmektedir. Sanatçılar, çevresel sanattan yola çıkarak, insanları çevre problemlerine duyarlı hale getirmeyi hedeflemektedirler. Bazı sanatçılar dönüştürülebilecek materyallerden heykeller tasarlayarak geri dönüşümü vurgularken bazı sanatçılar ise heykeller ve yapılar aracılığıyla insanların çevrelerine karşı farklı bir bakış açısı kazanmalarını amaçlamaktadırlar. Çevresel sanatın amacı, insanların bu eserlerle kurdukları duygusal ve gerçek bağlantılarını kullanarak doğal dünya ile bağlantısını sorgulamak aynı zamanda çevre konularına ses getirme çabasıdır. Bu sanat anlayışı, yalnızca bir görsel tecrübe edinmekle kalmayıp aynı zamanda insanları çevreleri ile kapsamlı bir ilişki kurmaya ve doğal dünyayı korumaya öncülük etmektedir (Yağmur, 2016, ss. 1979-1986). Bu dönemde ilk olarak ABD’de çevre hareketi ve sanat arasında kuvvetli bir bağ kurulmuştur. Çevresel sanatının ortaya çıkmasında endüstriyel kirlilik, doğal kaynakların tükenmesi, orman tahribatı ve nükleer enerji gibi çevresel faktörler rol oynamıştır (Bingöl, 2022, ss.136-154). Çevre sanatı, 1960’lı yıllardaki alternatif sanat hareketleri gibi, sanat sisteminin anlamlandırma ve sorgulama çalışmalarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu sanat türü, radikal ve çevreyi yenileyici değişimlerden yana olan kişilerin istediği düzen ve biçimin bir parçası olmuştur. Antikapitalist bir yaklaşım olarak ortaya çıkan bu çalışmaların temelini; kalıcı olmayan ve ticari bir meta dönüşmemesi oluşturuyordu.

Resim 2.3. Ricard Long “Connemare Sculpture, Ireland, 1971” (Mueller, 2022).

Richard Long doğaya ilişkin konuları ve kentleşme kültürünü, sanayi yaşamını, toplumsal acıdan inceleyerek bunların sosyo – kültürel etkileşimlerini, doğaya aksettirerek onun gücü ve metinselliğini irdelemiştir. Richhard Long uzun doğa yürüyüşleri yaparak, bulduğu nesnelerle heykeller oluşturmuş ve bu çalışmalarını fotoğraflamıştır. Sanatçı, doğa yürüyüşlerinde bulduğu malzemeleri galerilerde sergilediği çalışmalarında da kullanmıştır (Yağmur, 2016, ss. 1979-1986).

Resim 2.4. Robert Smithson, “Spiral Jetty, Great Salt Lake, Utah, 1970” (Taylor, 2016).

Robert Smithson galeri mekanlarından uzaklaşarak çöllerde dev yer yüzü şekillerini sanatında kullanmıştır. Smithson'un Spiral Jetty, Great Salt Lake adlı çalışması Büyük Tuz Gölü'nün kuzeydoğu kıyısındaki Point Rozelle yarımadasında oluşturulmuştur. Sanatçı sahadan 6.000 tondan fazla siyah bazalt kaya ve toprak

kullanarak, kıyıdan suya doğru saat yönünün tersine dönen, 1.500 fit uzunluğunda, 15 fit genişliğinde bir bobin oluşturdu.

Çevresel sanat ve ekolojik sanat kapsam bakımından doğal çevre, ekoloji ve sürdürülebilirlik konularını işleyen iki sanat türüdür. Fakat bu iki sanat türü arasında bazı farklar bulunmaktadır.

Çevresel sanat ve ekolojik sanat arasındaki farkları incelediğimizde Joseph Beuys, bu konuda önemli bir sanatçıdır. Çevresel sanat, doğal çevreyle etkileşim içinde olan sanat eserlerini ifade eder. Bu eserler genellikle doğal malzemelerden yapılır ve doğal alanlarda sergilenir. Doğal çevre, ekosistemler, iklim değişikliği ve insan etkisi gibi konulara odaklanır.

Ekolojik sanat ise doğal dünyayı anlamak, korumak ve onunla etkileşimde bulunmak amacıyla yapılan sanatsal çalışmaları ifade eder. Ekosistemlerin sağlığı, biyolojik çeşitlilik, sürdürülebilirlik ve insanın doğayla uyum içinde yaşaması.

Ekolojik sanat, doğal kaynakların korunmasını, çevre bilinci oluşturmaya ve toplumsal farkındalık yaratmaya amaçlamıştır. Ekolojik sanat, tüm canlıların yaşamsal fonksiyonlarını ve ilişkilerini anlamlandırma çabasına girmiş; 1960'lı yıllardan itibaren yöntem, araç, yer ve çalışma alanlarını değiştirerek yeni bir sanatsal yönetim oluşturmuştur. Doğa, sanat için bir varoluş sebebi ve sanat tarihi boyunca sanatçının şekillenmesinde simgesel bir yaklaşım olmuştur. 1960'lı yıllardan şimdiye kadar uzanan sürede farklılaşan ve büyüyen çevre algısı, çevre sorunlarını bağdaştıran kaygılar sonucu birbirinden farklı sanatsal yapıları arka arkaya getirmiştir (Ak, 2021, ss.247-259). "Arazi sanatı" adı verilen sanat anlayışı ile doğa daha baskın hale gelmiştir. Sanatın malzemesi arazinin kendisi olmuştur. Modernist ve elitist anlayışa sahip galerilere tepki olarak seçenek arayışına yönelen sanatçılar arazi sanatı (land art) kapsamında birçok fikir üretilmiş ve sanat akımları ortaya çıkmıştır (Ertuğrul Tomsuk ve Yücel, 2021, s.250). Ekolojik sanatın temsilcileri arasında Marco Evasistti, Nele Avezedo, Helen ve Newton Harrison, Rabert Smithson, Joseph Beuys, Agnes Denes, Mel Chin, Alaattin Kirazcı gibi sanatçılar yer almaktadır. Doğal süreç ve etkinlikleri, ekolojik faktörleri oturtma amacıyla sorgulayan, çözüm projeleri tasarlayan, eleştiren ve sanatsal pratikler geliştiren sanatçılar, çevre sorunlarını, ulusal ve uluslararası güncel konuları ele almışlardır.

3. GÜNCEL SANAT PRATİKLERİNDE KENT VE DOĞA

Tarihsel süreçlerde sanatsal üretimlere zemin hazırlayan doğa ve doğa algısı Pers minyatürleri, Roma mozaikleri ve Çin parşömenlerine, Rönesans'tan manzara resimlerine Realizmden Empresyonizme kadar her dönemde sanat çalışmalarının temel unsurları arasındadır. Fakat doğanın ve sanatın gerçekleştiği farklılıklarla beraber sanatçının doğaya olan bakış açısı farklılaşmış ve doğa algısı dönüşüme uğramıştır. İnsanlar, bulundukları çevrede yaşayabilmek, sezinleyebilmek ya da bireysel bir takım ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bilinçli veya bilinçsiz bazı yönlendirmeler gerçekleştirmiştir. Bu yönlendirmeler değişik şekillerde doğanın manipülasyonuna neden olmaktadır (Erikan ve Yayan, 2022, s.3). Çeşitli rollere bürünebilen bireylerin diğer insanlar üstünde davranış farklılıklarına neden oluşturması ya da sürekli tekrar eden yanlış tutumların gelişmesi gibi sonuçlanabilecek durumlar doğaya zarar vermeyi oluşturur. Doğanın zararıyla karşı karşıya kalan sanatçılar doğa karşısında etkili bir farkındalık içerisinde. Rastladıkları sesleri, renkleri ve şekilleri, daha farklı bir algı ile farkını ortaya koyar ve bu yüzden sanatçının olayları yeniden şekillendirerek izleyici ile durumu paylaşır. Bu durumda sanatçının daha ayrıntılı bir şekilde görme ve düşünme yetisi ile doğa üzerinde yeniden farklı malzemelerle oluşturmanın sürpriziyle sanat eseri üzerindeki ilgiyi de artırır (Bingöl vd., 2020, ss.156-157).

20. yüzyılda da resimdeki doğa şeklinin bozulmasını tetikleyen süreç günümüz sanatında yerini şeklin “kendisinin” soyutlanması pratiğine bırakmıştır. Yalnızca doğanın bir parçası olan insan ise, sanattaki durağan ve diretilen kuralları yıkıp yerine çeşitli yollar aramış olan bir varlık olmuştur. Dolayısıyla bu doğrultuda gelişen Neo- Avangard hareketlerinden biri ise “Arte Povera”dır (Renkçi Taştan, 2016, ss.174-175). Doğal ve endüstriyel malzemeyi sanatta bir parça haline getirebilmeyi hedefleyen bir sanat anlayışıdır. Bu hareketin önemli sanatçılardan biri olan Mario Merz, Arte Povera’dan esinlenerek, 1960 yılından sonraki çalışmalarında çeşitli nesnelerden faydalanmıştır. Sanatçı doğal ve yapay malzemeleri birlikte kullanarak sanat-doğa ilişkisini ticari nesnelerle birleştirmiştir. Doğanın yaratılışındaki mucizevi dengeden kaynaklanan bu duruma Merz’in alarm vermek istediği düşünülüyor. 1960’lı yıllardan bu yana devam eden sanat eleştirilerinden biri

de “sanat eserlerinin ürün olarak alınıp satılması” meselesi olmuştur. Bu dönemdeki alternatif sanat hareketinin genel fikri şuydu: “Eğer bir sanat yapıtı, endüstriyel olarak üretilmiş bir ürün gibi fiyatlandırılarak piyasasının arz talep sistemine sokuluyorsa sanat değil, kapitalist üretim-tüketim zinciri içinde yer alan bir metadır” (Gökova, 2020, s.179).

Bu durumda çevreyi önemseyen sanatçılar her zaman alım-satımdan vazgeçmeye çalışır, zamanlamayı kalıcı değil geçici bir pratiğe göre yargılar ve doğadaki çalışmalarından memnun olurlar. Sanatçıların doğaya yönelmesine yardımcı oldu ve aynı zamanda anti-kapitalist tutumların bir ifadesiydi; piyasa sistemi tarafından kolayca metalaştırılamayacak çeşitli malzeme ve yöntemler kullanarak eserler yarattı. Çevre sanatı çölden, doğadan, denizden eserler üreten ve kent içinde yapılan kapsayan çalışmaları kapsayan bir kavram haline geldi. 1960'lı yılların radikal ortamından Dünya ile bağlantılı sanat akımı olarak ortaya konuldukça, doğal oluşumlar ve doğa olayları, bu temaya uyum sağlayan sanatçıların odak noktası haline geldi. Sanatçılar bu durumla ilgili birçok deney ve uygulama yapmışlardır. Çevresel sanatın öncü isimlerinden Robert Smithson, galeri ve müzelerin, sanatçının eserini bir nesneye ya da yüzeye dönüştürerek, ifadeden uzaklaşarak, onu bir tür diyalektik sanata dönüştürerek dış dünyayla bağlantıyı yok ettiğini söyledi. İletişim için geçişin sürdüğünü açıkladı.

insan doğasının, yani yeryüzündeki bitki ve hayvanların ekolojik bir denge içerisinde var olduğunu, sadece insanın değil, tüm bitki ve canlıların saygı duyulması gereken bir geçmişe sahip olduğunu savunmuştur. Günümüzde çevresel konular birçok sanatçının dikkatini çekmekte ve farklı ifade yapılarını içinde barındırmaktadır. Andy Goldsworthy, plansız kentleşme nedeniyle doğanın tahribatını araştırmıştır ve Olafur Eliasson, küresel ısınmanın boyutları ve etkileri konusunda bunu çevre sanatına yansıtmıştır. Andy Goldsworthy'nin doğada ve doğal malzemeler kullanarak yarattığı çalışmalar, onu arazi sanatının en önemli sanatçılarından biri haline getirmiştir. Çevreci yönüyle de tanınan sanatçı doğa yasalarına aykırı bir şekilde gelişen kentleşmeyi eleştiren çalışmalar meydana getirmiştir. Barbican Sanat Merkezi'nde ve 21 Haziran 2000'de Londra sokaklarında gerçekleştirdiği “Yaz Ortası Kartopları” projesini ortaya çıkartmıştır. Doğayı onun dinamiklerini gözlemleyerek anlamaya çalışan sanatçının bu çalışması, 13 büyük kartopu ile içerisindeki

yapraklar, tohumlar ve dallar arasında bir kontrast oluşturarak doğanın soğuk doğasını ifade etmeyi amaçlıyor. Aşırı ısınmış bir kentsel atmosfer olarak tasarlanmıştır.

İnsan bulunduğu çevrede ihtiyaçlarını gidermek için çeşitli yönlendirmelere maruz kalmıştır. Bu yönlendirmeler bazı zamanlarda bilinçli bir şekilde gerçekleşirken bazı zamanlarda ise bilinçsizce gerçekleşmiştir. Kentler bunun en büyük örneğidir. Kentler mimarinin eseri olan birer üründür ve buralarda yaratılan estetik duygu, kütle ve form öğeleri, iç tasarım ve dekoratif özellikler bağlamında ölçülebilir. Ancak birden fazla yapı bir araya geldiğinde tek bir yapının anlaşılmasıyla gözlenemeyecek kadar uygun olmayan sıkışık doğayı bozmuş yapılar oluşturmaktadır. Bu nedenle binaların birikmesiyle oluşan çevrenin yalnızca işlevsel olması ve insanın biyolojik unsurlarını aktarması bugünün sorunlarını oluşturduğundan yeni estetik çözümler üretmeyi gerektirmektedir. Estetik olgular doğaları gereği öznel beceriler taşımaktadır. Ancak aynı zamanda toplumların ürettiği kültürel özelliklere ve o ölçekteki mekânsal niteliklere benzer bir estetik duyarlılık, çevrenin günümüzde sahiplenilmesinin yolunu da işaret etmektedir. Her bireyin sağlıklı ve kaliteli bir yaşam sürebilmesi için görünüm, işlevsellik ve estetik açıdan kaliteli bir ortamın yaratılması gerekmektedir. Kentsel alanlar estetik bakımdan üst düzey formlara sahiptir. Bu formlar sürekli olarak geliştirilmekle birlikte kullanılması ile de yeni sanatsal oluşumlar ortaya çıkarmaktadır. Burada insanı ve toplumu çevreleyen kentsel çevre yapılar ve bunları ifade eden dış mekân gibi olumlu ve olumsuz unsurlardan oluşur. Aralarındaki ilişki ve uyum kent estetiğinin ayırt edici özellikleridir. Kentsel çevreler; Binaları ve bina gruplarını birbirine bağlayan yeşil alanlar, bahçeler, sokaklar gibi olumlu unsurları yönetsel olarak gözetmek ve her birinin ayrılmaz yönlerine değinmek gerekir. Binaların cephe dekorasyonunun yanı sıra kentsel çevredeki olumlu ve olumsuz unsurların yüzeyini oluşturan çizgiler, renkler, dokunsal unsurlar açıklıkların kalitesinin belirlenmesine önemli katkı sağlamaktadır. Tüm bu değerler bütünleştğinde kentin makro formuna, kentsel oluşumuna ilişkin bir kentsel bakış açısı ortaya çıkmakla birlikte ayrıntılı olarak mikro ölçekte kent estetiği ve güzelliğine sahip bir çevre eğitimi ortaya çıkmaktadır. Bir kenti bir bütün olarak ele alırken, nesnenin tüm kavramları arasındaki uyum onun güzelliğini yansıttığı gibi, bir bütün olarak estetik parçaların arasındaki ilişkinin de iyi analiz edilmesi gerekir. Bu sistemler şehirleri oldukça karmaşık hale getirdi ve

kültürel açıdan çeşitli doğal ve insan yapımı unsurları içeren alanlar üzerinde kontrolü zorlaştırmıştır.

1960'lı yıllarda Amerika Birleşik devletlerinde ortaya çıkan ekolojik sanat yüzyıllardır resimlere ilham veren manzarayı galeri ortamına aktarmak yerine, doğrudan manzaraya müdahale eden veya iyileştirme çabasıyla yola çıkan sanatçıların yarattığı çalışmalardır. Esasen bu endüstriyel gelişmenin ve teknoloji hızının dünyaya getirdiği tehlikeler hakkında insanları düşündürmeyi amaçlayan bir harekettir. Bazı ülkelerde ekonominin can damarı sayılan betonlama unsuru, şehirlerin bir bulmaca oyunu gibi sürekli inşa edilip yıkılması anlamına geliyor. Bu yapılar insanlarla doğa arasında beton bir blok oluşturarak insanları doğal alanlardan uzaklaştırmaktadır. Hızlı ve plansız kentleşmenin olumsuz etkilerine sanatın doğa temelli çözümler veya farkındalıklar oluşturmalarıdır. Kentleşme ile beraber doğada yaşayan hayvanlarda tahrip olmaktadır. Doğa güzelliği, hayvan türlerinin yok oluşu, su kaynakları, hidro elektrik santrallerin kurulası vb. çevreyi olumsuz etkilemektedir. Endüstriyel toplumlarda endüstriyel teknoloji geliştikçe insanın doğa üzerindeki kontrolü ve sömürüsü de artmıştır (Akkol, 2018, s.421).

Güncel sanat pratiklerinde çevre sanatı ilk olarak “güncel sanat” kavramı Batı da 1980'lere Türkiye’de ise 1990'lara kadar etki gösteren sanat kavramı olmuştur. İngilizce dilimize çevrilen Contemporary sözcüğünün kelime anlamı çağdaş yaşıt ve bu zamana özgü bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Çağdaş sanat kavramının nereden ortaya atıldığına kısaca bakmak gerekmektedir. Honnef “Contemporary Art” adlı eserinde 80’lerde dünya sanatının önemli bir gelişim geçirdiğini bu gelişimin ise 60’lı yıllarda Alman ve Amerikalı sanatçılar tarafından gösterildiğini belirtmiştir. Bu bilgiler ışığında “modern çağda ve güncel” kavramları açıklamaya ve belli kurallar çerçevesinde oluşturmaya çalıştığımızda kültürel değişim sanat alanında hızlı bir geçiş sürecini oluşturmaktadır. Yani birçok yapıtlardan yararlanarak günümüz toplumlarında sanatçıların oluşturduğu çalışmaları tanımlamak mümkündür. Çağdaş sanat teknoloji ve bilimsel olgular üzerinden sanatçıların doğadan yararlanılarak doğayı güven altına alma ve doğanın merkeze alınmasına sanatın önderlik edici bir faktör olunması yönünde gelişmeler göstermektedir. Sanatçılar doğaya dair şekilleri birebir yansıtmaktansa doğanın anlamını aktarmaya çalışarak farklı anlamlar meydana getirmişlerdir. Rönesans

döneminden şimdiye kadar doğa imgesel sanat anlayışlarında kendini öne çıkarmıştır. Doğaya dair düşünceler çoğunlukla engin manzara resimlerinde görülmektedir. 19. yüzyılda realizmden empresyonizme evrilen doğaya ait görüşlerden bahsedilmektedir. 20. ve 21. yüzyılda ise doğa, sanatçıların farklı anlatım şekil ve içeriklerde sanat eserlerinde yerini almaktadır. Amerikalı ressam Georgia Keeffe, büyük ölçekli çiçek resimleriyle bilinmektedir. Aynı zamanda doğa yürüyüşleri, kafatasları ve kemikleri bir araya getirerek de imge olarak kullanmıştır. Ona göre kemikler, yaşayan insanları hatırlatan bir unsur olarak daha önemli hale gelmektedir. Doğayı kendi düşünceleriyle yeniden yaratan bir sanatçıdır. Çalışmalarının merkezine çiçekler, dağlar, hayvan kemikleri ve kafatasları yerleştirerek yaratıcılığını ortaya koymaktadır.

1960'lı yıllarda Amerika Birleşik devletlerinde ortaya çıkan ekolojik sanat yüzyıllardır resimlere ilham veren manzarayı galeri ortamına aktarmak yerine, doğrudan manzaraya müdahale eden veya iyileştirme çabasıyla yola çıkan sanatçıların yarattığı çalışmalardır. Esasen bu endüstriyel gelişmenin ve teknoloji hızının dünyaya getirdiği tehlikeler hakkında insanları düşündürmeyi amaçlayan bir harekettir. Bazı ülkelerde ekonominin can damarı sayılan betonlama unsuru, şehirlerin bir bulmaca oyunu gibi sürekli inşa edilip yıkılması anlamına geliyor. Bu yapılar insanlarla doğa arasında beton bir blok oluşturarak insanları doğal alanlardan uzaklaştırmaktadır. Hızlı ve plansız kentleşmenin olumsuz etkilerine sanatın doğa temelli çözümler veya farkındalıklar oluşturmalarıdır. Kentleşme ile beraber doğada yaşayan hayvanlarda tahrip olmaktadır. Doğa güzelliği, hayvan türlerinin yok oluşu, su kaynakları, hidro elektrik santrallerin kurulası vb. çevreyi olumsuz etkilemektedir. Endüstriyel toplumlarda endüstriyel teknoloji geliştikçe insanın doğa üzerindeki kontrolü ve sömürüsü de artmıştır (Akkol, 2018, s.421).

Bugün Antroposen olarak isimlendirilen sanayi devrimi tahribiyle referanslanan ve diğer jeolojik devirlerden ayrılan “ insan faktörü” üzerinden şekillenmektedir. Hatta sürecin odak noktası insan müdahalesi, aşırı tüketim bağlı olmasından kaynaklanmaktadır.

Farklı uygarlıklarda kültürel etkilere ve çağın belirlenen temel ilkelerini tekrarlayan uygulamalar yeni oluşumları ortaya çıkarmıştır. İnsanın gerçekleştirdiği yeni oluşumlar ve bu oluşumların bıraktığı derin izler bilim adamları tarafından fark

edilmiştir. Kapitalizmle birlikte yeni bir döneme doğru gidilmiş, (Ünal, 2019, s.187). Yeryüzündeki koşullar ve sürecin insan etkisi ile değişime uğrayan mevcut jeolojik zaman algısını göstermek için oluşturulan Antroposen “insan” manasını bağdaştıran “Anthropo” kökünü jeolojik çağda ”dönem” için standart son ek olarak oluşturulan”-cene” kökü ile birleştirir. Bu kelime Antik Yunanda da “insan çağı” manasına gelir. Antroposenin başlangıç evresiyle alakalı çeşitli görüşler olmasına rağmen aralarında öne çıkan 18. yüzyıl sonrası sanayi devrimiyle beraber insanın doğaya olan etkisinin yarattığı büyük reaksiyonla başladığı bilinmektedir. Dolayısıyla ormanları ve geniş yeşil alanların tahribiyle yeryüzündeki yaşamsal fonksiyonları değiştirmekte önemi bir rol oynamaktadır. Antroposen kavramı, pek çok farklı alandan kuramsal bilim insanını bir araya getirirken zamana ayak uyduracak ya da uygun kavramlar olabileceği hususunda eleştiri ve teoriler sunmuştur. Özellikle yükselişte olan Antroposen kavramı ile ilgili öne sürülen Bruno Latour, Edvardo Viveiros De Castro, Isabella Stenges, Mckenzie Work, Donna Haraway, Jussi Parikka, Anna Tsing gibi teorisyenler aracılığı ile ortaya atılan görüşler ve zamanla büyüyen bir söylemin parçası haline gelmiştir. Her konu başlığında, doğanın insanlar tarafından yok edilmesini veya küresel ısınmayı, ekolojii, çevre sorunlarını ve sürdürülebilirliği açıklayan bir dönem olan Antroposen’in anlamını ve araştırmasını tartışılmaktadır. Ekolojik sanat projelerinde ortak noktada birleşen farklı sanatçıların belirgin yönleri, özelde çevresel meseleleri kapsamlı olarak geliştirerek çalışmalarına aktarmaktadırlar. Son yıllarda çevresel meselelere siyasetten ve ekonomiden özgür şekilde ayıran sanatçılar, Antroposen de küresel ve güncel meselelere ilişkin tüm çabalarında iyileştirici ve destekleyici gelişmeler ortaya koymaktadırlar. Bugün Antroposen olarak isimlendirilen sanayi devrimi tahribiyle referanslanan ve diğer jeolojik devilerden ayrılan “insan faktörü” üzerinden şekillenmektedir. Bu kavram aslında bize insanın yapmış olduğu müdahalelerin boyutunu vurgulamak için ortaya atılmış bir kavramdır. Kavram, insanın yapmış olduğu faaliyetlerin dünyaya olan etkilerinin oldukça büyük olduğunu bize anlatır (Polat ve Kahraman, 2019, s.322). Yaklaşık 12.000 yıldır süregelen Holosen iklimi; deniz seviyesindeki yükselme, karbondioksit emisyonları, okyanuslardaki asitlenme, türlerin beslenme dengesindeki bozulmalar, bazı türlerde gerçekleşen yok oluşlar, yeryüzünün ormansızlaşması ile birlikte artık sona ulaşmış görünmektedir (Ünal, 2019, s.187). Bu kısımdan sonra gezegenin işleyişi değişmiş, dünya farklı bir moda geçmiştir. Bilim insanları

tarafından Antroposen dört farklı dönem içinde esas alınmaktadır. Bunlar; tarımda yapılan devrim, küreselleşme, sanayi alanında gerçekleşen devrim ve son olarak da İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ve ivme kazanan büyük hızlanmadır (Bekaroğlu, 2022, s.1136).

Sanayi döneminin ardından kentsel gelişim, çevresel faktörlerle birlikte doğal kültür oluşumu ile estetik etkileşim kentlerdeki yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik acil müdahaleleri gerektirmiş ve sürdürülebilir kentler konusu gündeme gelmiştir. İklim değişikliği adına gerçekleştirilen sanatsal ve kültürel faaliyetler de toplumun farkındalığının oluşmasında etkisi vardır.

Kent ve doğa üzerine sanatçıların ürettikleri işlere baktığımızda bu dönemin çalışmalar üzerinde etkisi olduğu ve üretimlerinde bazılarının çevreye tamamen zarar vermeyen malzemeler kullandıkları da görülmektedir.

Resim 3.1: Joseph Beuys, “7000 Meşe” (Mumcu, 2018).

Joseph Beuys 1971 yılında Almanya’da ormanların hızla yok edilmesinden hoşnutsuz olarak insanların meydana getirdiği tahribata dikkat çekmek bir çalışma oluşturmuştur. Sanatçı “7000 meşe” ağacı isimli çalışmasını yinelemiştir. Bu çalışmasında 15 farklı ağaç türünü kullanmıştır (Akkol, 2018, s.25).

Joseph Beuys, sanatı bireyin, toplumun ve doğanın iyileşmesi için etkin bir araç olarak görüyordu. 1982 yılında yapılan 7. Documenta için tasarlanan ve hızlı endüstrileşme sonucunda ekolojik yapısı tahrip olan Kassel şehrinin tekrar ağaçlandırılmasını amaçlayan “7000 Eichen” (7000 Meşe) projesi, Beuys’un bu

fikirlerini gerçekleştirme olanağı bulduğu heykeldir. Heykelin gerçekleştirildiği 7. Documenta'ya gönderme yapan yedi sayısının katı olan 7000 sayısının seçilmesi, Beuys'un sosyal heykel projesinin bir parçası olarak yapıtın yararlılığını ve etkisini daha geniş bir alanda göstermesini sağlamak içindir. Bu alışma, ekolojik sorunlara duyarlılığı artırmak amacıyla yapılmış ve tüm Documenta tarihinde özel bir yere sahiptir. Beuys, "7000 Meşe"nin günlük yaşamı kapsayan bir heykel olduğunu ve sanatın genişletilmiş tanımını rneklendirdiğini belirtir. Tüm Kassel halkının ağaç dikerek heykelin oluşumuna katılması amaçlanmıştır. Büyüyüp gelişen ağaçlarla heykel, sürekli değişim halinde olan, zamana dayalı bir yapıya sahiptir. Beuys, ağaçların %60'ını meşe olarak seçmiştir; çünkü meşe ağacı büyümesi yavaş gelişen ve uzun bir süreyi kapsayan bir türdür. Geri kalan ağaçlar ise Kestane, Karaağaç, Alı, Keçiboynuzu, Akasya, Akçaağaç, Ceviz gibi 15 farklı türdendir.

Resim 3.2: Mel Chin "Revival Field", (Revival Field, 1991).

Mel Chin doğanın tahribatına karşı araziye yeniden doğal yapısına dönüştüren sanatçı, 1993 yılında kirlilikten dolayı doğal yapısı tahribata uğramış araziye planlı bir şekilde kısa sürede doğal yapısına dönüştürmeyi başarmıştır. Sanatçı "Revival Field" adlı eseriyle kirlenmiş toprakları arındırmayı amaçlamıştır. Bu alışma, bilim adamı Dr. Rufus Chaney ile işbirliği yaparak tasarlanmıştır. "Revival Field", zel hiperakümülatör bitkiler kullanarak kontamine topraktan ağır metalleri çekme yeteneğine sahip bir bahçe tasarımıını içerir. Bu bitkiler, zehirli atık yığınlarının bulunduğu alanlarda kullanılarak doğal bir arındırma yöntemi olarak işlev görmüştür. İlk aşama, Pig's Eye Landfill adlı bir alanın yeniden düzenlenmesiyle gerçekleşmiştir. Bu alanda yapılan deneyler, "Yeşil Arındırma"nın maliyetli ve

tatmin edici olmayan mevcut yöntemlere alternatif bir çözüm olduğunu doğrulamıştır. Thlaspi adlı bitki, en yüksek hiperakümülayon kapasitesine sahip olduğu için bu çalışmada önemli bir rol oynamıştır. Revival Field, ekolojiyi şekillendirmeyi amaçlayan bir sanatsal çalışmadır ve doğanın iyileştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Son yıllarda çevresel meselelere siyasetten ve ekonomiden özgür şekilde ayıran Mel Chin gibi sanatçılar, Antroposen de küresel ve güncel meselelere ilişkin tüm çabalarında iyileştirici ve destekleyici işler üretmektedirler.

Resim 3.3: Agnes Denes “Buğday Tarlası” (The Guardian,2022).

Agnes Denes, yaklaşık 42 sene önce 1982 yazında en kentsel köşelerden birisi olan Manhattan'daki Battery Park çöp depolama alanında yetiştirmiş olduğu 2000 metrekare kadar alanı kaplayan buğday tarlası. O yıllarda zemini çöple kaplı o arazinin değeri 4,5 milyar dolardı. Kentsel ile kırsal arasında düşünceleri protesto etme eylemi olarak ortaya çıkan Wheatfield – A Confrontation adlı bu proje çalışması, dört ay süren iddialı bir çalışmaydı. Amacı izleyiciyi doğa ile şehir yaşamı arasındaki çatışmayı düşündürmek istemiştir. Betonlarla yığılı bölgenin ortasında tarlada yetişen buğday, doğanın insan yapımı ortamlarla nasıl bağlantılı olduğunu sorgulamak içindir.

O dönemlerde hayal etmesi bile mümkün olmayan bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu yaptığı çalışma ile müzelerde bulunan iki ve üç boyutlu sanat objelerine meydan okumuştur. Denes'in bu konu hakkındaki son cümlesi şu şekilde olmuştur; “Manhattan'da bir buğday tarlası dikme kararım, başka bir kamusal heykel

tasarlamak yerine, uzun süredir devam eden endişeden ve yanlış yerleştirilmiş önceliklerimize ve bozulan insani değerlerimize dikkat çekme ihtiyacından doğdu”.

Resim 3.4: Nele Avezado “Miniesculturais de Gelo Derretem Durante a Intervenção” (Fioravante, 2013).

Nele Avezado Berlinde bir konser salonu merdivenlerinde 2009 yılında 20 cm boylarında buz heykellerinden enstalasyon oluşturmuştur. Sanatçı buzdan kullandığı minyatür insanlar ile Grönland ve Antartika’daki buzulların erimesine ve insan merkezli çevre felaketlerine karşı farkındalık yaratmak istemiştir (Duygu, 2022, s. 2000).

Resim 3.5: Julia Lachmann, Hidaka Ohmu, (Kunstverein, 2024).

Bu konuya benzer görüşlerini taşıyan ve deniz yosunu ile çalışan diğer bir sanatçı ise Julia Lohmann’dır. Sanatçı, dünyanın zorluklarına karşı mücadele ederken hafıza nesneleri olarak kabul edilen, yarı saydam görünen ve farklı renklere dönüşebilen algilerin sürdürülebilirliği için organik malzemeler kullandığını vurgulamıştır.

Lokmann'nın bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: “Organik tarım modellerini, hali hazırda var olan alternatif ekosistemler üzerinde geliştirerek hem dünyamızı destekleyebilir hem de sürdürülebilir tasarım malzemeleri üretebiliriz. Tasarımcılar olarak sürdürülebilir materyalleri talep eder ve kullanırsak, büyük değişimin bir adımını başlatmış oluruz” (Kayahan ve Çevik, 2021, s. 5).

Sanatçının yosun temalı çalışması aynı zamanda insanlığın ortak geleceği için de çözümler ortaya koymaktadır.

Resim 3.6: Davetsiz Misafir, (Bilir, 2020, s.390).

İklim değişikli üzerine Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mezunlar Derneği sanatsal birçok proje oluşturulmuştur. Bunun için Eymir Gölü'ne giderken sonbahar mevsimine ve gölün doğasına uygunluk sağlayan çeşitli doğal nesnelerin yararlanılabileceği konusunda araştırma yapmak için burada keşif gezisi düzenlenmiştir. Doğal yapısına ilişkin sararmış ağaç yaprakları, ağaç gövdeleri, taş, toprak, yere düşmüş çam kozalakları gibi nesneler toplanmış bu doğal nesneler ile doğanın kendisine rağmen insan için oluşturulan yollar ve mekânlar ile kentsel yapılaşmanın göle yaklaştığını ve onu nasıl çevrelediğini konu edinmektedir (Bilir, 2020, s. 378).

Eymir Gölü'nde yapılan “Davetsiz misafir” adlı çalışma göl kenarından kendiliğinden yetişen bir sazlıktan yararlanılmıştır. Sazların iki parçasını suya saplamış ve üzerine yatay bir kamış koyularak kapı ya da pencereye benzetilen bir şekil oluşturulmuştur. Köşelerin birbirini tutması için ayrık otlar kullanılmıştır. Katılımcı bu çalışmasında Eymir Gölü'nün kendi doğallığında kalabilmesini ve dışarıdan gelebilecek her türlü zararı engellemeyi amaçlamıştır (Bilir, 2020, s.390).

“Eymir Doğal Kalsın” Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mezunlar Derneği etkinlikleri, insan ve doğa arasındaki dengenin kentsel büyüme sonucu tehlike arz ederken önemli kazanımlar sağlayabileceği düşüncesiyle araştırmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Çarpık ve plansız kentleşmenin doğal yaşama tehdit unsuru oluşturmaya tanık olan Eymir Gölü ile edinilen kanıtlardır. Eymir Gölü’nde yaşadığımız çevreyi yeniden doğaya kazandırmak için sanatın gücüne inanarak doğal çevrenin korunması kapsamında çalışmalar düzenlenmiştir. Şehirler insanın doğaya yaptığı en önemli müdahalelerden biri olarak kabul edilir. Ve geleceğe insanın bıraktığı bir mirastır. Şüphesiz bütün yapılar da günümüz değer yargılarını ortaya sermektedir. Toplumsal olarak bu mekanların yeniden üretilmesi gerekmektedir (Bilir, 2020, s.378).

Kentleşme sadece kırsal oluşumu değil şehirleri de etkilemektedir. Şehir ve köylerin yaşamında sadece tarımın değeri kaybolmuyor, aynı zamanda gelenek ve kültürle desteklenen alışkanlıklar yerini teknolojiye bıraktığından doğa için tehlike oluşturmaktadır. Ayrıca doğaya yakınlığı, yardımlaşmayı ve aile ilişkileri bakımından kırsal ortamı da yok etmektedir. Kentin tarihsel kökenine baktığımızda feodal çağın başlarında kurulmaktadır. Kent ekonomik olarak yükselişe geçmesi sonucu kamusal alanlara çıkma daha öncelikli olmuştur. Çevre sanatı da bu süreçte kamusal alana çıkıp orada var olmuştur.

Bazı düşünür ve kuramcılarına göre çevre sanatı için özel alanı terk edip kamusal alan çıkmak aynı zamanda bir özgürlük sorunudur da.

Bookchin’in belirttiği anlamda bir kentsiz kentleşme anlayışının önüne geçilebilmesi için, “bir yandan, kent kültürünü yaşatmak için, “küçük kent”, “insan ölçeği” gibi bildik çözümler öneriliyor. Öte yandan, geleneksel kent ile modern yaklaşımın bir kolaj biçiminde bir arada olabileceğini savunan, uzlaşmacı tavırlar da geliştiriliyor (Zeka, 1994, s.12).

Kentsel değişim ve sanat değişimi çoklu ilişkileri ortaya çıkarmış ve sanat her zaman kentsel yaşamla etkileşim içinde olmuştur. Hareket, hız, kaos, kent yaşamının inanılmaz çeşitliliği, teknolojik gelişmelerin sağladığı faydalar gibi unsurların modern sanatın temelini oluşturduğu söylenmektedir. Ayrıca kentlerin tarihsel sosyo ekonomik gelişimi, küreselleşme olgusu ve kentlere olan etkileri de sanatın kentsel dönüşüm sürecindeki konumunu etkileyen faktörler arasında yer almaktadır.

Resim 3.7: Ozan Atalan, “Monochrom”, 2019 (Ozan Atalan, 2019)

Ozan Atalan'ın çalışması, medeniyetin sonsuz büyümesi ile doğanın yok olması arasında bir bağlantı kurarak insanlığın genişlemesinin maliyetlerine odaklanıyor. Monochrom adı verilen enstalasyon, İstanbul'daki manda habitatının yok edilmesini konu alıyor. Yeni İstanbul Havalimanı'nın ve Boğaz'a üçüncü bir köprünün inşası ve kentin kuzeydeki ormanlara yayılması, bölgedeki nadir türlerin yaşam alanlarını kaybetmesine neden oldu. Enstalasyonda, bufalo habitatını ve bu alanların inşaat patlaması nedeniyle nasıl yok edildiğini gösteren bir belgesel video yer alıyor. Aynı odanın içerisine zemine dökülmüş beton bir platform üzerinde duran gerçek bir bufalo iskeleti yer almaktadır (İstanbul Kültür Sanat Vakfı [IKS], bienal arşivi).

20. yüzyılın iki büyük dünya savaşının getirdiği psikolojik çalkantılar, belirsiz gelecek korkusu ve savaş sonrasında kurulan yenisünya düzeni, sanatın ve sanatçının kendisini nerede, nasıl konumlandırması gerektiği konusunda fikirlerin doğmasına neden oldu. Bu sorgulama, sanatçının doğal formları ile sanat formlarını kaynaştırırken, bazen doğanın birebir kopyalarına dayalı nesnelci bir analizi temsil ediyordu, bazen de duygular o kadar yoğun işleniyordu ki, semboller daha gerçeküstü hale gelmekteydi. Uzun zamandır sanat, imgelerle ifade edilmiş, doğa da bu ifadenin altyapısının bulunduğu ortam olarak yorumlanmıştır (Karataş, 2020, s. 727).

Atalan'ın çalışmasının da gördüğümüz gibi insan merkezli düşünme İstanbul'da yaşayan mandayı nasıl yok ettiğimiz, geriye sadece iskeletin kaldığıdır. Galeri mekanına alıp getiren sanatçı insanın başka varlıkları yeryüzünden sildiği ile yüzleşmemizi ister. Yeniden insanın kendisi üzerine düşünmesine çağırır.

Resim 3.8: Olafur Eliasson, “Eriyen Buzdağı Yerleştirmeleri” (Yurtdaş, 2018).

Olafur Eliasson'un yaşadığı coğrafya nedeniyle eserlerinde hava, iklim koşulları, su, ışık, sıcaklık gibi doğa koşullarına gönderme yapmaktadır. Londra'da 'Eriyen Buzdağı Yerleştirmeleri' başlıklı çalışmasında, doğal süreçlerin insan müdahalesi yoluyla olumsuz yönde değiştirilmesinin önemini vurgulamıştır. Sanatçı insanın birkaç katı büyüklüğünde buz kütlerini şehrin içine yerleştirerek fotoğrafta da görüldüğü gibi onların erimesini izlemek yerine sarılarak korumak ve erimesinin engellenmesini istemektedir.

Burada insan, doğayla arasındaki mesafeyi aşmalı, yabancılaşmayı kırmalı, barışı ve birliği yeniden sağlamalıdır. Bu uzlaşma sürecinde doğanın kendisine ve yapısına zarar vererek üreten sanatçıların durumu da yeniden tartışılsa bile eğitici ve öğretici çalışmalarının faydası kuşkusuz büyük önem taşımaktadır.

Resim 3.9: Yoko Ono “Ex It”, (Yok Olmadan, 2016).

İstanbul Modern’in 2016 yılındaki ilk ana sergisi olan ve 13 Ocak - 5 Haziran 2016 tarihleri arasında dünyanın farklı köşelerinden 20 sanatçı ve sanat grubunu ağırlayan “YOK OLMADAN: Doğa ve Sürdürülebilirlik Üzerine Bir Sergi”, doğa algımıza dair farklı bakış açıları ve ekosistemle ilişkimize dair yeni farkındalıklar öneren çalışmalara yer veriyordu.

1997’den bu yana ahşap tabutlar ve bitkilerle bir dizi çalışma yapan Yoko Ono’nun “YOK OLMADAN”da sergilenen “Ex It” adlı yerleştirmesi barışın, yeniden dirilişin, ölümsüzlüğün simgesi kabul edilen zeytin ağaçlarını ahşap tabutların içine yerleştirerek sunuyor.

Sergide zeytin ağaçlarının tabutlar içinde yerleştirilmekle ölümsüzlüğünü bugün ölümlü olmaya döndüğünün habercisi olmak istiyor. Sergi sonrasında ise bu zeytin fideleri toprağa ekilerek çalışma sonlandırılmıştır.

Resim 3.10: Ravi Agarwal, “Katran Makineleri, 2011”, (Brown, 2014, s.36).

Agarwal, çalışmalarında doğa, iş, kentsel kalkınma ve ekolojik sürdürülebilirlik alanlarına ve yaşadığı çevrenin kültürel geleneklerine dair bir ilişki içerisindedir. Özellikle Yeni Delhi bölgesi manzarasını ele alırken en sıkta Yamuna Nehri üzerine odaklanır. Burası hızlı bir değişim geçirmekte olan, kentleşmenin yüzlerce yıllık doğal çevreyi tahrip etmekte olan bir bölgedir. Kırsal alanları kateden yeni yollar yapmakta kullanılan demir katran makinelerinin fotoğraflarını çekerken doğrudan bir yaklaşım sergiliyordu. Sanatçı bu görüntüleri etkilenmiş olduğunu kabul ettiği,

endüstriyel yapı görüntüleri çeken Alman çift Bernd ve Hilla Becher gibi, seriler halinde “heykelsi formlar” olarak sunmak istiyordu.

Ben cennete geri dönmeyi öneriyor değilim ya da doğaya geri dönmeyi. Sürdürülebilirliğin ne anlama geldiği gibi zorlu bir durum ile karşı karşıyayız. Bu zorluk sadece teknoloji üretim veya tüketim ile ilgili değildir. Bu bizi çevreleyen doğal çevre ile ilişki üzerinden ortaya çıkan benlik sorunlarıdır. Sosyal iktidar, siyaset ve benlik kavrayışımız bizim bir şeyi nasıl hayal edebileceğimizi bir şeyi nasıl değiştirebileceğimizi etkilemeye başlar (Brown, 2014, s.36).

Resim 3.11: Katie Holten, “Ağaç Müzesi, 2009” (Brown, 2014, s.36).

İrlanda Doğumlu sanatçı 1975 Katie Holten, parlara bağlanan yedi kilometrelik tarihi bir bulvarı krokisi üzerine şehirdeki insanlarla ağaç çizimleri yaparak doğayı yeniden şekillendiren bir çalışma olarak ortaya koymuştur. Yol boyunca yüzlerce insanlarla etkileşime geçerek onların da hikâyelerini toplayıp orada bulunan ağaçların çizimlerini yapıldığı krokiye eklemiştir. Bu sürecin sonunda Tree Museum (ağaç müzesi) on altı kilometre uzunluğu ve neredeyse gözle görülebilmesi zor bir alandır (Brown, 2014, s.36).

Resim 3.12: Atlantis Wanas, “Tea Makipaa, 2007” (Brown, 2014, s.55).

Finlandiya doğumlu sanatçı Tea’nin heykel enstalasyonları, küresel tüketici kültürü, biyo çeşitlikteki azalmayı ve insanların diğer canlılar ile yaşayışlarını ele almaktadır. Küresel ısınmasının zararlarını işleyen heykelsi yapıtı Atlantis te göl veya nehrin

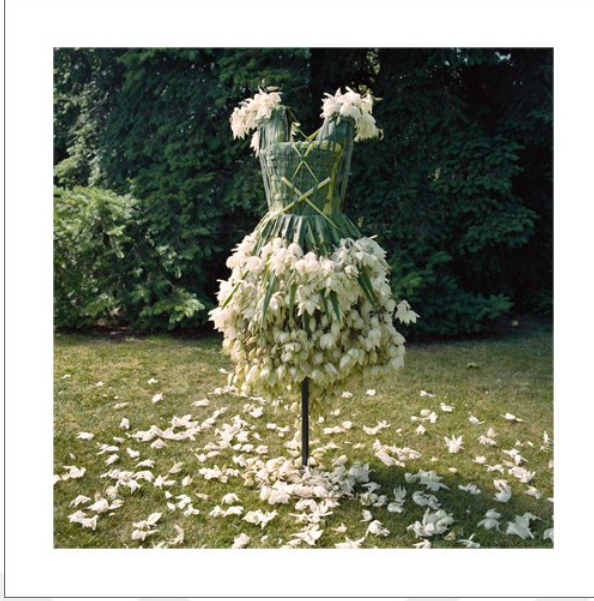
ortasına küçük bir kulübe yerleştirip, su üzerindeki kulübenin dengesiz bir biçimde yan yatmış ve batmakta görülmektedir. Küresel ısınmayla buzulların erimesi ve yağış miktarının artmasıyla sular altında kalacak evlere gönderme yapmaktadır.

Resim 3.13: Nicole Dextras, “Mobil Bahçe Elbisesi, 2011” (Brown, 2014, s.198).

Kanada doğumlu 1956, Nicole Dextras, Joseph Buys’un sanat pratiğinden ve sürdürülebilir yaşama olan görüşlerinden esinlenerek yapıtlar üretmektedir. Çalışmalarında ince işçilik ve kıyafetleri kopyalayarak ayrıntılarıyla tasarlamış, bitkiler, yaprak ve çiçeklerden oluşan kıyafet ortaya koymuştur. Örneğin Mobile Garden Dress (mobil bahçe elbisesi) yenilebilen bitkiler olan saksılar ve çember etekten yapılmaktadır.

Hayal kırıklığı ve çaresizliğe bağlı küresel suçluluk duygusu ile mücadele ekolojik bakış açısının devreye girmesi ve her türlü eğitime dahil edilmesiyle mümkün olabilir. Başka türden hayvanların veya bitkilerin neslinin tükenmesinden üzüntü duyuyor olmak yeni bilinç yönündeki ilk adımdır. Elimizden gelenin en azı üzgün hissetmektedir ama tabi ki bu günlük hayat içinde bir eyleme yol açmalıdır (Brown, 2014, s.55).

Resim 3.14: Nicole Dextras, “Avize Ağacı Balo Elbisesi, 2005” (Brown, 2014, s.198).

Nicole Dextras çalışmasında doğanın ölümlüğü ile kendi ölümlüğümüz aynı olduğunu kendimizi doğanın bir unsuru olarak kabul etmediğimizden üstün gördüğümüzden bunun değişmesi için uğraştığımızı ele almaktadır.

İşlerimdeki çürüme unsuru aynı zamanda üretim sürecinin de önemli parçası. Yapıtlarımda doğadan kopuk olmadığımız ve yaşamın tüm döngülerinde bir güzelliğin olduğu kendine özgür bir doğa deneyimi yaratma amaçlıyorum. Modern insanın sonsuza kadar genç ve diri kalma arzusu gerçekçi olmamakla beraber bu uğurda para harcamak için bankanın yolunu tuttuğumuzda tüm kozmetik ve moda endüstrisi bu halimize kahkahalarla gülmektir (Brown, 2014, s. 198).

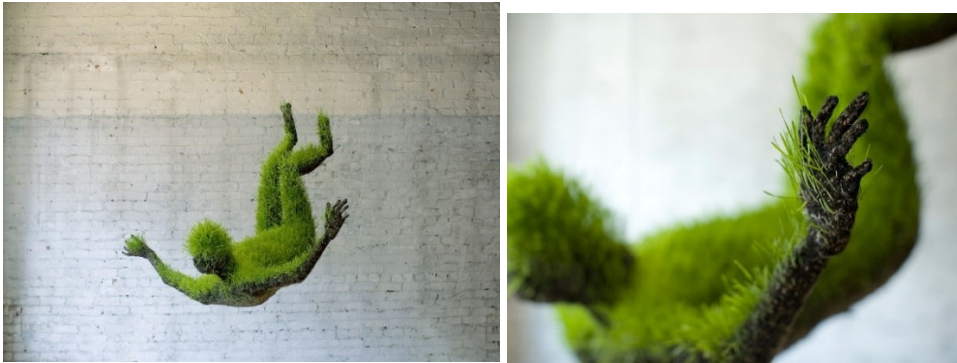
Resim 3.15: Vaughn Bell, “Yeşil Köy, 2008” (Brown, 2014).

Amerika doğumlu sanatçı Vaughn Bell çalışmaları, Absürd bir şekilde ele almış olduğu çevresel sorunlara karşı farklı ve mizahi bir çerçevede incelemiştir. Örneğin, şehir insanının doğayla olan etkileşimlerinin yok olduğunu gören sanatçı, çevresini fark edip incelemeye yönelten gelişmiş bir baston olan I Ped i oluşturmuştur. I Ped e benzerlik gösteren çalışması Landscape For Walking den (yürüyüş manzarası) adlı çalışmayı yapmıştır. Bu “şehir koşullarına uygun baston” kullanıcının gezdiği yerlerde kendinden bir parça taşımaktadır. Bell in kişiye özgü ekoloji buluşları insanların, kafalarının üstünde bitkiler ile dolu küçük kubbeleri taşıdıkları ev formunda bir çalışma ortaya koymuştur.

Resim 3.16: Eve Mosher ‘High Water Line’ (Brown, 2014).

Amerika doğumlu Eve Mosher, New York’un kentsel ortamını (yüksek su hattı)adlı eserinde küresel ısınmanın etkisiyle suların yükselmesiyle sel baskınının ulaşma noktasını belirlemek adına Manhattan ve Brooklyn cadde ve sokaklarında yürüyüp deniz seviyesinde üç metre yükseklikte on beş santim kalınlığında tebeşirden bir sınır çizmiştir. Mosher bu sınırı altı ayda çizmiş ve bu süreç içerisinde kat ettiği yol boyunca yüzlerce insanla etkileşim içerisine girmiştir.

Resim 3.17: Mathilde Roussel “Lives of Grass” (Myartisreal, 2020).

Mathilde Roussel, “Çimlerin Yaşamı” adlı eserinde canlı çim heykelleri yaşamın, büyümenin ve vazgeçilmez olan çürümenin canlı bir kanıtını yaratmak için geri dönüştürülmüş toprak ve tohumla bir araya getirmektedir.

Doğanın durumu ve geleceği ile alakalı bilimsel araştırmalar sonucu keşfedilen pek çok bilgi vardır. Bu bilgilerin benimsenen tarafları insan ırkının geleceği hususundan alarm vermektedir. Fakat bu bilgiler insanlığın genelinin üzerinde dönüştürücü bir etkisi olduğu görülmemiştir. Kaynaklardan karşı karşıya olduğumuz çevre ve doğa sorunlarının asıl sebebinin insan merkezci bir yaklaşım içerisinde olduğu içindir. Ama insan merkezcilik kavramının aldatıcı ve doğanın korunması mücadelesini kesintiye uğratan yanları olduğunun da dikkate alınması gerekmektedir. Aldo Leopold’a göre doğa korumacılığın bir yaşam tarzı olarak içselleştirmek istemiştir. Örneğin çevre etiğinin en önemli isimlerinden olan Aldo Leopold’un doğa etiği anlayışının sürdüren en güçlü savunucusu J. Baird Callicatt doğanın tahribine karşı koruyabilmek için doğaya ve onun insan dışı bileşenlerine de değer kazandırmıştır. Bu düşüncelere dayanarak iki olası cevap göz önünde bulundurulmuştur. Doğayı tahrip etmekten vazgeçip tercihimizi doğanın korunması kapsamında atmamız gereken bir adımdır.

Resim 3.18: Lorenzo Quinn “Support” (Bantmag, 2017).

İtalyan heykeltıraş Lorenzo Quinn, Venedik Bienali’nde yarattığı devasa ellerle şehrin en dikkat çekici çalışmalarından birine imza attı. İklim değişikliği ve yükselen

deniz sularına dikkat çekmek amacıyla, kanallardan çıkan ve binaları saran devasa el yerleştirmeleriyle bienalin en çok dikkat çeken isimlerinden biri oldu.

Bu tür sanat eserleri, insanları düşünmeye ve çevresel sorunlara karşı farkındalık oluşturmaya teşvik ediyor. Quinn'in çalışması, güçlü bir mesaj taşıyor ve şehir peyzajını etkileyici bir şekilde değiştiriyor. Sanatın bu tür etkileşimleri ve anlamlı katkıları, kültürel etkinliklerin önemini bir kez daha vurguluyor.

Resim 3.19: Esra Ertuğrul Tomsuk “Rezervuar” (artfulliwing,2023).

Esra Ertuğrul Tomsuk'un “Rezervuar” sergisi, doğayla doğrudan ilişki kurarak geliştirdiği sanat pratiğiyle dikkat çekiyor. Sergi, sanatçının merkezinde doğanın tahribatına ve çevresel duyarlılığa odaklandığı bir perspektif sunuyor. Aynı zamanda insan hayatını tehdit eden unsurların araziye bir yara izi gibi saran katmanları arasında, beden ve hafızanın kırılğan doğasını da mekânsal sınırlar içerisinde muhafaza ediyor.

Sergi adını, sıvı hâlde maddelerin geçici süreliğine muhafaza edildiği yapıları tanımlamak amacıyla kullanılan “rezervuar” teriminden alıyor. Bu rezervuarlar, su depoları gibi yapılar haricinde endüstriyel alanlarda da yer alıyor ve çeşitli atıkların ve kimyasalların geri dönüştürülmesi, işlenmesi veya güvenli bir şekilde bertaraf edilmesine hizmet ediyor.

Sergi, 2010 yılında Macaristan'daki Ajka alümina fabrikasının yıkılan atık rezervuarına ve oradan araziye saçılan ölümcül yıkıma odaklanıyor. Bu olay, mekânı farklı türde bir muhafaza alanı olarak yeniden tanımlıyor. Sergi mekânı, olaydan

geriye kalan yıkımın mekânsal hafızasının biriktiğı bir rezervuar alanı olarak işlev kazanıyor. “Kızıl Çamur” olarak da adlandırılan bu atığın galeri mekânına taşınan formları, arazi üzerinde derin ve ölümcül bir etki bırakan yıkımı gündeme getiriyor. Galeri mekânının yüzey alanları, arazinin ve yerleşim yerlerinin üzerini örten endüstriyel atıklar aracılığıyla çarpıtılmış bir hafıza birikintisine dönüşüyor.

4. KİŞİSEL ÇALIŞMALAR

4.1. BETON İZLERİ

Çarpık kentleşme sonucu doğaya ve hayvanlara verilen zararlar göz önünde bulundurularak yapılan çeşitli boyut ve eğimlerde dökülen beton bloklar yeşil alanları yok ederek dikilen gökdelenler, lüks konutlar ve doğal alanların tahribatını tasvir etmektedir. Teknolojinin gelişmesi ile çoğalan bu beton yığınları yeşil alanları yok ederek canlıların hayvanların yaşam alanlarını kısıtlamakta ve hatta bazı türlerin soyunun tükenmesine neden olmaktadır. Beton blokların üstünce çeşitli hayvan kemikleri ve kalıntıları ise artan lüks betonlaşma sayesinde yok edilen yaşam alanları küçültülen hayvanları temsil etmektedir. Plos biyolojide yayınlanan araştırmada hayvan türlerinin özellikle tarım, kentleşme, gece aydınlatması, demir yolu, su yolları ve nüfus yoğunluğu gibi tehditlerden etkilendiğini açıklamış

Resim 4.1: Kübra Yılmaz, “Beton İzleri 1”, 2020

Bu çalışma 35x35cm ebatlarında oluşturulan sunta kalıplara beton harç hazırlanıp, kalıpların çeşitli bölgelerinden delikler açılarak doğadan bulunan hayvan kalıntıları yerleştirilmiş olup harç kalıplara akıtılarak dökülmüştür. Beton 1 hafta bekletilerek kuruduktan sonra yan yana gelecek şekilde birleştirilerek kompozisyon kurulmuştur.

Resim 4.2: Kübra Yılmaz, “Beton İzleri” Detay

Görselde belirtilen detaylar kurulan kompozisyon üzerine çeşitli kemiklerin yerleştirilmesi ile, bazı kemik parçalarının üzerinden alınarak beton üzerinde oluşan izler fotoğraflanarak yer verilmiştir.

Resim 4.3: Kübra Yılmaz, “Beton İzleri 2”, 2020

35x35cm kalıplara dökülen beton harçlar kuruduktan sonra ormanın çeşitli bölgelerine dağıtılarak oluşturulan kompozisyon binaların çoğalması ile yeşil alanların yok edilmesini tasvir edilmektedir. Ormanda yeri olamayan beton bloklar çok fazla öne çıkarak kendinin olmaması gerektiği bir yerde alan kapmıştır.

Resim 4.4: Kübra Yılmaz, “Beton İzleri 3”

Ormanlık alana yerleştirilen beton blokların üzerine, kesimhaneden getirilen küçük baş hayvan kellesi ile doğadan toplanan bazı hayvan türlerinin kalıntıları fotoğraflanmıştır. Orman alanının yerleşen blokların sadece ağaçları değil bu alanda hayat bulan hayvanlarında yaşamlarını tehdit ettiğini vurgulamak için yapılmıştır. Beton kaideler üzerine yerleştirilen hayvanların ölümleri galeride sergilenir gibi sergilenerek durum ponzalandırılmıştır.

4.2. PARLAK ORGANİZMA

Son yıllarda “modern tarım” olarak adlandırdığımız ve ürettiğimiz bütün besin ve bitkilerin GDO ve çeşitli tarım ilaçları ile genetiğini bozarak tabiatı var olmayan besin ve ürünler haline dönüştürmekteyiz. Yaklaşık sekiz ile on bin yıllık ıslahat süreci ile doğada var olan ürünleri daha şekerli, daha büyük ve en verimli hale getirmekteyiz. Tükettiğimiz bütün meyve ve sebzelerin genetiği ile oynayıp, onları görmek ve tüketmek istediğimiz gibi şekillendiriyoruz. Dünya’nın kalabalıklaşması ve tüketim çılgınlığı ile sıradan ürünleri bile bozar hale geldik. Bunu doğal seçilimin yapay tekrarı olarak da adlandırabiliriz. Tükettiğimiz besinleri doğal kalıplarından çıkartıp daha cazip kalıplara sokarak daha çekici ve albenisi yüksek kıvama getirmekteyiz. Bu bağlamda GDO’yu ticaret olarak görmek mümkün olup, ticari bir üretim aracı olarak kullanılmaktadır. Kesme, yapıştırma, çoğaltma olarak

adlandırdığımız bu uygulamalar canlıların sağlığını tehdit ederken ekolojik dengeyi bozar ve biyolojik çeşitliliği azaltması gibi ciddi sorunlar yaratır.

Resim 4.5: Kübra Yılmaz, “Parlak Organizma 1”, 2021

100 metre uzunluğunda alüminyum folyo yuvarlanarak çeşitli kabak formları vermiştir. Şekillendirilen kabaklar halk pazarı sergisinde organik köyde yetiştirilen kabakların arasına yerleştirilerek fotoğraflanmıştır.

Resim 4.6: Kübra Yılmaz, “Parlak Organizma 2”, 2021

Alüminyum folyo ile şekillendirilen parlak formdaki kabaklar, sürülmüş bir tarlaya yerleştirilerek doğada üretilen organik kabakların yerini almıştır. Doğal olan kapakların yerini alarak taklit ederek aldatıcı fakat yapay gösterişle cezbedici olarak sunulmuştur.

Resim 4.7: Kübra Yılmaz, “Parlak Organizma 3”, 2021

Folyo malzeme ile oluşturulan kabaklar halk pazarı ve üretimi yapılan tarlada resmedildiği gibi aslında günlük yaşamımızda tükettiğimiz ürünlerde de genetiği değiştirilmiş organizmaların yer alması sebebi ile bir lokanta mutfağında da fotoğraflanmıştır.

4.3. YIĞIN

İnsan çevresel sorunlarla, kentlerin oluşturmasıyla çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Çevresel hareketler endüstriyel ilerleme ve hızlı teknoloji gelişimiyle birlikte ortaya çıkan riskler hakkında insanları düşünmeye teşvik etmeyi amaçlayan bir harekettir. Bazı ülkelerde, ekonominin temelini oluşturan betonlaşma süreci, şehirlerin sürekli bir bulmaca gibi inşa edilip yıkılmasına neden olmaktadır. İnsanlar için doğal alanlardan uzaklaşmaya yol açan beton bloklar, doğa ve yeşil alanlar arasında engel oluşturmaktadır (Bilir, 2021, ss.381-388).

Kentleşme, doğada yaşayan hayvanlar için de zararlıdır. Hızlı ve plansız kentleşme, doğal alanların tahrip olmasına yol açar. Bu durum, doğanın güzelliklerinin kaybına, hayvan türlerinin yok olmasına, su kaynaklarının azalmasına ve hidroelektrik santrallerin kurulmasına neden olur. Sanayileşmiş toplumlarda endüstriyel teknolojik gelişmeler, insanların doğayı daha fazla kontrol etmesine ve sömürmesine yol açmıştır (Akkol, 2018, s.421). Doğayı yok eden tüm gelişmeler karşısında bozulan

alanları yine bölgenin şartlarına göre uygun yöntemlerle düzeltmesi için yapılan çalışmalar ve çalışmanın çevresel problemleri dile getirme amacı aynı doğrultuda birleşmektedir.

Resim 4.8: Kübra Yilmazer, “Yığın 1”, 2021

Seramik çamur ile şekillendirilen bu çalışmada üst üste yapılan binaların yeşil alanları yok etmesine değinilmiştir.

Resim 4.9: Kübra Yılmaz, “Yığın 1”, Detay

Üst üste yapılmış plansız ve düzensiz şekilde görünen bu binalar brezilya evlerini anımsatmaktadır. Çalışmanın detaylarına bakıldığında alttan üste doğru yapılmış binaların düzeni bozularak devam etmektedir. Bu durum binaların genişleyip yükseldikçe doğal olanları daha fazla bozarak doğayı tehdit ettiğini tasvir etmektedir. Aynı zamanda beton binalar kısa sürede bozularak güvensiz yaşam alanına döndüğünden yıkılıyor ve bu yıkılma ile birlikte atıkları yeniden yapımı doğaya çok fazla zarar vermektedir. Aynı binalar doğal afetlerde de dayanıksız olduğundan insan kayıplarıyla birlikte çevreye zararları da olmaktadır.

Resim 4.10: Kübra Yılmaz, “Yığın 2”, Detay, 2021

“Yığın 2” adlı eserin bir diğer çalışmasında ise yine çarpık kentleşmeye değinilmiştir. Seramik çamuru ile yapılan bu çalışma dikdörtgen olarak şekillendirilen çamur sonrasında stilize edilerek dikdörtgen formu bozulmuş olup üzerine daha sade bir görünüme sahip olan katlar ve pencere detayları verilmiştir. Çalışmada ilk katta daha basit ve sade sonra üst katlarda detaylı geniş estetik görünümler oluşturularak yapının bozulmasıyla birlikte yıkılması doğaya verilecek zarar gösterilmek istenmiştir.

4.4. HAVA-SU-TOPRAK

Yeryüzü, gökyüzü ve suları içerisinde bulunduran evren insani faaliyetler yüzünden gün geçtikçe zarar görmekte ve tüm canlıların yaşamı için tehdit oluşturmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmada evreni temsil eden üç adet küre karlık alanda fotoğraflanmış olup çevrenin kirlenmesi sonucu ekosistemin bozulması ve geç gelen

kış aylarını tasvir etmektedir. Kürelerin alt, üst ve orta kısımlarında yer alan çatlaklar yeryüzü, gökyüzü ve denizlere verilen zararların aynası niteliğindedir.

Resim 4.11: Kübra Yılmaz, “Toprak”, 2022

Toprak kürenin alt kısmındaki çatlaklar endüstriyel gelişme nedeniyle beton yapılaşma ve plansız kentleşme sonucu verimli toprakların ve doğal alanların tahribatını yansıtmaktadır.

Resim 4.12: Kübra Yılmaz, “Hava”, 2022

Hava kürenin üst kısmındaki çatlaklar sera yoğunlaşmasının artışı yansıtıyor. Bunun nedeni fosil yakıtların atmosfere girerek gezegeni daha da ısıtmasıdır. İklim değişikliğinin de yansıması olan artan küresel sıcaklıklar, canlı türleri için büyük bir tehdit oluşturmaktadır.

Resim 4.13: Kübra Yılmaz, “Su”, 2022

Su kürenin orta kısmındaki çatlaklar ise denizleri temsil etmektedir. Bu çalışmada denizlere, göllere atılan fabrika atıkları ve insanlardan kaynaklı çevre kirliliği ile doğayı tehdit ederek bazı deniz canlılarının yaşam alanlarının yok edildiğinin tasviridir.

Resim 4.14: Kübra Yılmaz, “Hava- Toprak –Su”, 2022

4.5. ATIK

Resim 4.15: Kübra Yılmaz, “Atık” Video Art, 2019.

Doğal yaşam alanı olan bir parkta tespit edilen insan kaynaklı çevre kirliliği üzerine yapılmış video art çalışmasıdır. Bu çalışmada modelin çeşitli bölgelerine bant yapıştırılarak modelden atık olan yerlerde yuvarlanması istenilmiştir. Bu çalışma esnasında modelin üzerine yapışan çöplerden bir çöp insan oluşturulmuştur. Çalışma çeşitli alanlarda video art olarak kaydedilmiştir. Oluşturulan videonun çeşitli kısımlarından kesitler alınarak fotoğraflandırılmıştır.

5. SONUÇ

Kentlerin ortaya çıkması pek çok problemi de beraberinde getirmiştir. Bu problemlerin çıkış kaynağının merkezinde ise insanın dünyaya vermiş olduğu zararlar vardır. Araziler üzerine yerleşim yerleri oluşturmak için planlanan düzensiz kentleşme ve doğaya zararlı malzemelerin kullanılmasıyla ortaya çıkan çevresel sorunlar arazi ve çevre sanatının oluşmasını sağlamıştır. Çevreyi ve ekoloji tehdit eden durumlar insan merkezli bakış açısıyla olduğu görülmüştür. Kent ve doğa merkezli sanatın bugünü ve geleceğinde bazı sanatçıların özellikle doğaya yeniden zarar veren malzemelerin kullanılmamasını önemsendiği görülmüştür.

Kentlerin ortaya çıkması ile de dünya pek çok sorunla karşı karşıya kalmıştır. İnsanlar artık doğadan uzaklaşarak kendilerini bu kentlerde beton bloklar arasına iterek kendileri ve diğer canlıları doğalarından uzak bir alana sıkıştırmışlardır. Yöneticiler ekonomik çıkarlarını düşünerek yaşanan çevreyi sürekli değiştirme yolunu tercih etmesini eleştiren sanatçılar ve aktivistler bu duruma bir son verilmesi için farkındalık oluşturulmayı hedeflemişlerdir. Hatta bazı sanatçıların işleri aktivist olarak kabul edilebilir.

Ekolojik sanatın başlangıç döneminde kentlere yönelik eserlerden ziyade doğaya yönelik çalışmalar ortaya koyulurken, güncel sanat pratiklerinde daha çok kentlerin ortaya çıkması ile birlikte vermiş olduğu zarardan bahsedilmektedir. Günümüz sanat pratiklerinde ise kent ve doğa aynı disiplinler arasında kullanılmıştır.

Bazı ülkelerde ekonominin can damarı şeklinde algılanan betonlaşma faktörü, şehirlerin sürekli bir yapboz oyunu gibi yapıp yıkılmasına neden olduğundan kent eleştirisi çalışmamda beton kullanmak çalışmamın etkisi artırdığı gözlemlendiğinden beton kullanmamı sağlamıştır.

Bu çalışma kent ve doğa olgusuna ilişkin günümüz sanatçılarının ve bu alanda ilerleyen lisans ve lisansüstü öğrencilerinin farklı disiplinlerden yararlanarak eserler üretmesini ve izleyicilerde bu farkındalığın oluşmasını gözlemlerle sağlamaktadır. Ekolojik sanat ve çevresel sanat arasındaki farklar da ele alınarak akademik çalışmalara ve günümüz sanat pratiklerine katkı sağlanması hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

- A nature thing: What does contemporary ecological art produce?* (2023). Erişim 15 Ekim, 2023, <https://www.mdpi.com/2076-0752/12/2/67>.
- Ak Güven, K. (2021). Sanat ve doğa ilişkisinde ekolojik yaklaşımlar. *Sanat ve İnsan Dergisi*, 5(1), 247-260.
- Akkol, N. (2018). Değişen doğa algısı ve armağan etme bağlamında ekolojik sanat. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 7(44), 421-427.
- Aksoy, Y. ve Ergun, N. (2009). Kentleşme ve yeşil alan sorunu üzerine bir araştırma İstanbul kenti Bakırköy ilçesi örneği. *TÜBAV Bilim Dergisi*, 2(4), 426-438.
- Arıkan, H. (2021). Ecological art in the axis of human and nature. İnönü Üniversitesi *Kültür ve Sanat Dergisi*, 7(1), 76-87
- Atalan, O. (2019, 20 Nisan). <https://bienal.iksv.org/tr/sanaticilar/ozan-atalan>.
- Atıf Erikan, D. ve Yayan, G. H. (2022). Sanat eğitimi yoluyla çevre sorunlarına farkındalık kazandırma: Bir ders planı önerisi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(32), 1-20.
- Aydın, İ. Ve Yeşim, Z. (2013). Doğa ve Sanat Ekeseninde Farklı Yaklaşımlar. *Sanat ve tasarım dergisi*, 4, 53 – 78.
- Bilir, A. (2021). Doğa-kent-sanat ilişkisi bağlamında Eymir Gölü'nde arazi sanatı uygulamaları. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 10(2), 378-394.
- Bingöl, M. (2023). Çağdaş sanatta doğanın izlerine dair bireysel söylemler. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 13(1), 136-154.
- Bingöl, M. P., Çevik, N. ve şenkal, A. D. (2020). Çağdaş sanatta doğanın manipüle edilmesi üzerine sanatçı söylemleri. *Fine Arts*, 15(3), 154-171.
- Bookchin, M. (1996). *Ekolojik bir topluma doğru*. Ayrıntı Yayınları.
- Brown, A. (2014). *Güncel sanat ve ekoloji*. Lal Yayıncılık.
- Crary, J. (2015). *Geç kapitalizm ve uykuların sonu*. Metis Yayınları.

- Çekirge, S. (2013). *Sanayileşmenin kentleşmeye etkisi: Kırıkkale örneği* (Tez No. 449842) [Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı], YÖK Tez Merkezi.
- Duydu, M. (2022). Ekolojik sanat kapsamında: Doğa ve ideoloji. *Sciences*, 8(59), 1996-2003.
- Erdoğan, E. (2006). Çevre ve kent estetiği. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 8(9), 68-77.
- Esra Ertuğrul Tomsuk'un "Rezervuar" sergisi NUE'de. (2023). Artfulliving. Erişim 5 Mayıs 2024, <https://www.artfulliving.com.tr/gundem/esra-ertugrul-tomsukun-rezervuar-sergisi-nuede-i-28410>
- Ferry, L. (2000). *Ekolojik yeni düzen. Ağaç hayvan ve insan*. Yapı Kredi Yayınları.
- Fırat, A. S. (2014). Doğayı ve insanı yoksullaştırıcı kentleşme pratikleri. *Tesam Akademi Dergisi*, 1(2), 31-64.
- Fioravante E. (2013, 4 Aralık). *Néle Azevedo Anıt'ta 'Minimal Anıt'ı sunuyor*. Artenalinha. <https://artenalinha.wordpress.com/2013/02/19/nele-azevedo-apresenta-monumento-minimo-no-memorial/>
- Gökova, H. (2020). Çevresel sanatta doğa unsurları ve süreçlerinin yeri ve önemi. *Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(9), 175-189.
- Gürsoytrak, H. (2023). *Sanat ve Çevre*. Hakan Gürsoytrak. <http://www.gursoytrak.com/sanat-ve-cevre/>.
- Heykeltraş Lorenzo Quinn'in çalışması Venedik Bienali'ne damgasını vurdu. (2017). Bantmag. Erişim 10 Ocak, 2023, <https://bantmag.com/heykeltras-lorenzo-quinnin-calismasi-venedik-bienaline-damgasini-vurdu/>
- Hızıroğlu, M. (2021, 28 Şubat). *Sanat Ve Doğa İlişkisi*. Seglavi. <https://seglavi.com/index.php/2021/02/28/sanat-ve-doga-iliskisi/>
- Karaaslan, U. (2023, 17 Ekim). *Doğa ve Sanat İlişkisinde Ekolojik Krizi Düşünmek: Ekolojik Sanatın Gücü*. Söylenti dergisi. <https://www.soylentidergi.com/doga-ve-sanat-iliskisinde-ekolojik-krizi-dusunmek-ekolojik-sanatin-gucu/>

- Kayahan, Z. ve Çevik, N. (2020). Çağdaş sanatlarda “doğa” ekseninde mekana özgü müdahaleler. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi*, 7(1), 32-46.
- Kayahan, Z. ve Çevik, N. (2021). Çevre bilinci bağlamında sürdürülebilir sanatsal dil. *Akademik Sanat*, (14), 1-11.
- Köprülüoğlu, K. (2017, 21 Ekim). *Çevresel sanat / environmental art*. HARMONIA. https://harmonia.com.tr/2017/10/21/cevresel_sanat/
- Kunstverein, F. (2024, 21 Kasım). *Julia Lohmann*. <https://www.fkv.de/en/julia-lohmann/>.
- Kurdoğlu, B. (2017, 27 Nisan). *İnsan Doğa Kent İlişkisi Ve Algısı*. Plant Dergisi. <https://www.plantdergisi.com/yazi--insan-doga-kent-iliskisi-ve-algisi--261.html>
- Kurtaran, E. (2019). *İnsan-doğa ilişkisi bağlamında güncel sanat* (Tez No. 551600) [Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat ve Tasarım Anabilim Dalı], YÖK Tez Merkezi.
- Kuykendall L. (2016, 16 Ekim). *Walter De Maria, Yıldırım Tarlası*. Smarthistory. <https://smarthistory.org/walter-de-maria-the-lightning-field/>.
- Kübra Yılmaz. (2024, Haziran 7) [video]. YouTube. (<https://www.youtube.com/shorts/BwVOxVJw4zk>).
- Mamur, N. (2017). Ekolojik sanat: Çevre eğitimi ile sanatın kesişme noktası. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(3), 1000-1016.
- Michael Heizer'in Yer Değiştiren/Değiştirilen Kütlesi (1/3), betondan 30 tonluk granit blok, Silver Springs, Nevada, 1969*. (2021). Nevadaart. Erişim 9 Ocak, 2023, <https://www.nevadaart.org/art/collections/the-altered-landscape-carol-franc-buck-collection/56da4d98-f193-459b-94c7-1b8865ce35d5/>
- Mueller, E. (2022, 18 Mayıs). *Richard Long, Connemara Sculpture (1971)*. Teaching. <https://teaching.ellenmueller.com/walking/2022/04/03/richard-long-connemara-sculpture-1971>.

- Mumcu, A. (2018, 10 Ekim). *Günleme*. Joseph Beuys ve 7000 Meşe. <http://www.gunleme.dersbelgeligi.com/joseph-beuys/>.
- Mutan, B.(2023, 17 Ocak). *Doğa, Çağdaş Sanat ve Antroposen*. İzmir.art. <https://www.izmir.art/tr/doga-cagdas-sanat-ve-antroposen>.
- Myartisreal. (2020, Kasım 28). *Mathilde Roussel'in 'Çimlerin Yaşamları*. Myartisreal. <https://myartisrealmagazine.com/2020/11/lives-of-grass-by-mathilde-roussel/>.
- Nükte, M. ve Susamoğlu, F. (2021). Çağdaş sanatta bireyin kent ve tüketim fenomenleri üzerinden eleştirisi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 27(47), 570-581.
- O'Doherty, B. (2010). *Beyaz küpün içinde*. Sel Yayın.
- Oğuz, D. (1960). 1960-1980 arası değişen doğa algısı ve sanatta doğaya yöneliş. *Yedi*, (14), 67-76.
- Plumwood, V. (2004). *Feminizm ve doğaya hükmetmek*. Metis Yayınları.
- Revival, F. (1991, 8 Ekim). Mel Chin. <https://melchin.org/oeuvre/revival-field/>.
- Saygı, S. (2016). Çağdaş sanatta doğa algısı ve ekolojik farkındalık. *Sanat-Tasarım Dergisi*, (7), 7-13.
- Somay, V. (2017, 19 Nisan). *Sanat ve Çevre*. Sürdürülebilir Yaşam. <http://www.cevreciyiz.com/makale-detay/795/sanat-ve-cevre>
- Taştan, T. R. (2016). Sanat, doğa ve teknoloji ekseninde sanatçılar ve yapıtlar. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 5(19), 169-180.
- Taylor, R. (2016, 18 Aralık). *Spiral Jetty*. <https://smarthistory.org/robert-smithson-spiral-jetty>.
- The guardian*. (2024). Erişim 5 Mayıs, 2024. <https://www.theguardian.com/europe>.
- Türe, C. (2014). Küresel iklim değişikliğinin toplumsal algısında görsel sanatların rolü. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 6(6), 224-239.

- Uysal, H. F. (2009). *Çağdaş sanat ve ekosistem*. (Tez No. 261461) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Heykel Anasanat Dalı], YÖK Tez Merkezi.
- Ünal, B. (2020). Kentsel ekoloji üzerinden estetik tasarımlar ve kuzey Ankara örneklemleri. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (25), 323-339.
- Yağmur, Ö. (2016). Doğayı şekillendiren sanat: Land art. *İdil Sanat ve Dil*
- Yok olmadan: Doğa ve sürdürülebilirlik üzerine bir sergi*. (2016). Mimarizim. Erişim 15 Ekim, 2023, https://www.mimarizm.com/etkinlikler/sergiler/yok-olmadan-doga-ve-surdurulebilirlik-uzerine-bir-sergi_124633.
- Yurtdaş E. (2018, 12 Ekim). *Olafur Eliasson'ın Sanatı İklim Değişikliğine Karşı Savaşıyor*. Arucad. <https://arucad.edu.tr/olafur-eliassonin-sanati-iklim-degisikligine-karsi-savasiyor/>.
- Yüksel, O. A., ve Yüksel, İ. (2023). Sanat alanında değişen doğa algısı ve ekolojik sanat. *Academic Social Resources Journal*, 7(44), 1778-1784.
- Zeka, N. (1994). *Yolları çatallanan bahçe, aynalı gökdelenler, dil oyunları ve Robespierre*. K1y1 Yayınları.